Η ΠΟΛΗ ΘΥΜΑΤΑΙ ΓΙΑ ΝΑ ΕΞΕΛΙΧΘΕΙ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΩΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΛΥΚΙΣΣΑ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΧΑΡΤΣΙΑ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2026
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΑΒΟΛΕΑΣ

ΤΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΕΡΕΙΠΙΟ

ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΑΣΤΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Θεωρία - Παραδείγματα - Προτάσεις

Θα θέλαμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν, με τον δικό τους τρόπο, στην ολοκλήρωση της παρούσας ερευνητικής εργασίας. Ιδιαίτερα, ευχαριστούμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας Ιωάννη Ζαβολέα για την καθοδήγηση, τις πολύτιμες παρατηρήσεις και την γενικότερη υποστήριξη του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας.

Ευχαριστούμε επιπλέον θερμά τις οικογένειες μας για τη στήριξη, την υπομονή και την ενθάρρυνση που μας πρόσφεραν όλα αυτά τα χρόνια. Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους τους ανθρώπους που άμεσα ή έμμεσα, συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας. Η παρούσα εργασία αποτελεί όχι μόνο το αποτέλεσμα μιας ακαδημαϊκής διαδικασίας, αλλά και την ολοκλήρωση ενός σημαντικού κεφαλαίου της φοιτητικής μας πορείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη-Abstract 9-10

01 Εισαγωγή 11-18

02 Από το βιομηχανικό ερείπιο στον αστικό μετασχηματισμό 19-34

03 Συγκριτική ανάλυση των βιομηχανικών ερειπίων ως παραγόντων αστικού μετασχηματισμού 35-56

04 Από την μνήμη στον μετασχηματισμό: ένα πλαίσιο επανένταξης 57-68

05 Συμπεράσματα 69-72

Βιβλιογραφία 73-75

Κατάλογος εικόνων 76

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα ερευνητική εργασία εξετάζει τον ρόλο των βιομηχανικών ερειπίων στη σύγχρονη πόλη και διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η επανάχρησή τους μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικής συνέχειας. Στόχος της είναι να αναδειχθεί η σχέση ανάμεσα στη βιομηχανική κληρονομιά, τη συλλογική μνήμη, τον αστικό μετασχηματισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη, εξετάζοντας πώς εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά κελύφη μπορούν να αποκτήσουν νέες λειτουργίες χωρίς να αποκόπτονται από την ιστορική και κοινωνική ταυτότητα του τόπου. Η μεθοδολογία βασίζεται σε ποιοτική βιβλιογραφική έρευνα και συγκριτική μελέτη τεσσάρων περιπτώσεων επανάχρησης της ευρωπαϊκής βιομηχανικής κληρονομιάς: της Tate Modern στο Λονδίνο, του Coal Drops Yard στην περιοχή του King's Cross, του Matadero Madrid στη Μαδρίτη και του Landschaftspark Duisburg-Nord στη Γερμανία. Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση των Henri Lefebvre, David Harvey, Maurice Halbwachs και Walter Benjamin, η εργασία εξετάζει το ερείπιο ως φορέα μνήμης και ως ενεργό στοιχείο παραγωγής του αστικού χώρου. Η συγκριτική ανάλυση δείχνει ότι η επανάχρηση δεν αποτελεί απλώς αλλαγή χρήσης ή διατήρηση ενός υφιστάμενου κελύφους, αλλά σύνθετη διαδικασία πολιτισμικού, κοινωνικού και οικολογικού μετασχηματισμού. Παράλληλα, αναδεικνύονται οι δυνατότητες και οι περιορισμοί της επανάχρησης, καθώς η αστική αναγέννηση μπορεί να συνυπάρχει με κοινωνικές πιέσεις και νέες ανισότητες. Συμπερασματικά, το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να αποτελέσει φορέα αστικής συνέχειας, όταν η διατήρηση της μνήμης, οι σύγχρονες ανάγκες και οι περιβαλλοντικές συνθήκες αντιμετωπίζονται ως αλληλένδετες παράμετροι του σχεδιασμού.

Χώρος — Μνήμη — Ερείπιο — Επανάχρηση — Βιωσιμότητα

ABSTRACT

This research paper examines the role of industrial ruins in the contemporary city and investigates how their adaptive reuse can function as a mechanism of urban continuity. Its aim is to highlight the relationship between industrial heritage, collective memory, urban transformation and sustainable development, exploring how abandoned industrial structures can acquire new functions without becoming disconnected from the historical and social identity of their location. The methodology is based on qualitative literature research and a comparative analysis of four cases of adaptive reuse of European industrial heritage: Tate Modern in London, Coal Drops Yard in King's Cross, Matadero Madrid and Landschaftspark Duisburg-Nord in Germany. Through the theoretical approaches of Henri Lefebvre, David Harvey, Maurice Halbwachs and Walter Benjamin, the research examines the ruin as a carrier of memory and as an active element in the production of urban space. The comparative analysis demonstrates that adaptive reuse is not merely a change of function or the preservation of an existing structure, but a complex process of cultural, social and ecological transformation. At the same time, it highlights both the potential and the limitations of adaptive reuse, as urban regeneration may coexist with social pressures and new forms of inequality. In conclusion, the industrial ruin can function as a carrier of urban continuity when the preservation of memory, contemporary needs and environmental conditions are addressed as interconnected parameters of design.

Space — Memory — Ruin — Reuse — Viability

01

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

“Η πόλη θυμάται
για να εξελιχθεί”

01 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1.1 Αντικείμενο της έρευνας

1.2 Ερευνητικό ερώτημα και στόχοι

1.3 Μεθοδολογικό πλαίσιο

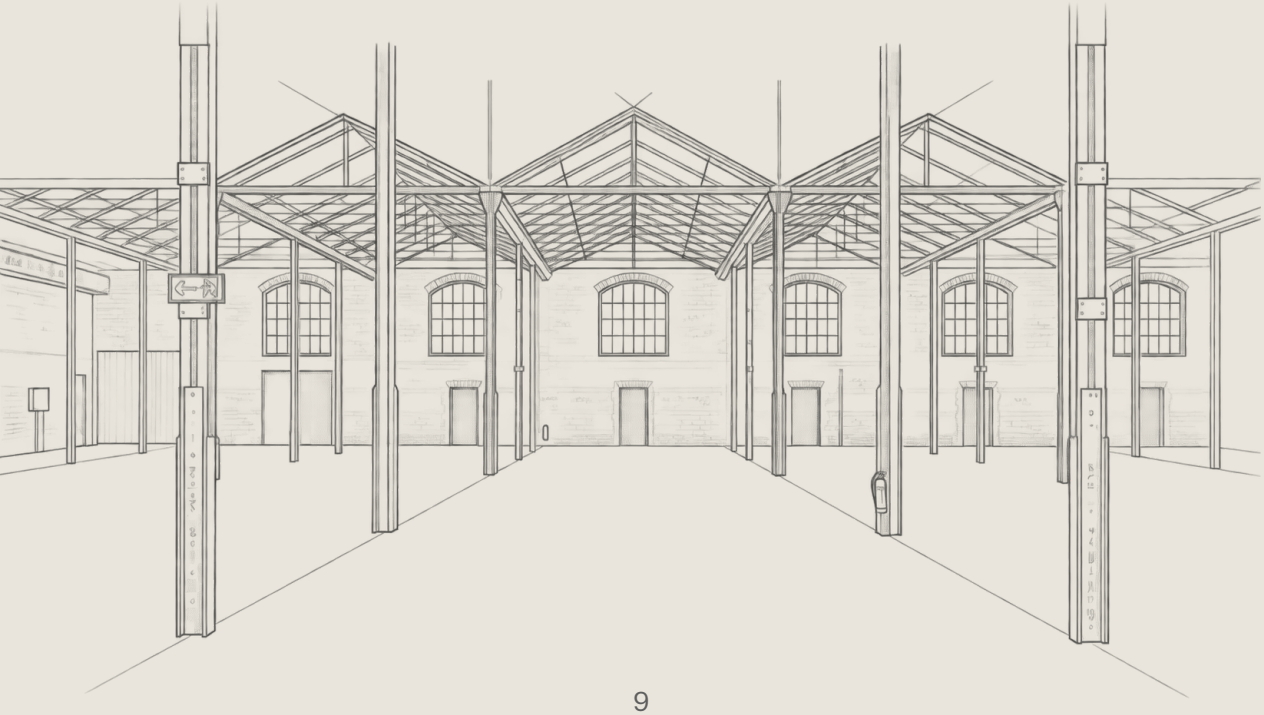

1.1
Αντικείμενο της έρευνας

Η εξέλιξη της πόλης αποτελεί μια διαρκή διαδικασία μετασχηματισμού, κατά την οποία νέες κοινωνικές, οικονομικές και χωρικές ανάγκες αναδιαμορφώνουν συνεχώς το αστικό περιβάλλον. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή δεν πραγματοποιείται μέσα από τη διαγραφή του παρελθόντος, αλλά μέσα από τη συνύπαρξη διαφορετικών ιστορικών στρωμάτων, τα οποία επανανοηματοδοτούνται καθώς η πόλη προσαρμόζεται στις εκάστοτε συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό, τα βιομηχανικά ερείπια αποτελούν χαρακτηριστικά κατάλοιπα της βιομηχανικής εποχής, τα οποία προσφέρουν ένα πρόσφορο πεδίο για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η πόλη διαχειρίζεται τη σχέση της με το παρελθόν κατά τη διαδικασία του σύγχρονου μετασχηματισμού της. Η μελέτη τους αποκτά, επομένως, ιδιαίτερη σημασία, καθώς συμβάλλει στην κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στη μνήμη, τον αστικό χώρο και τη διαχρονική εξέλιξη της πόλης.

Η δημιουργία των βιομηχανικών συγκροτημάτων, από τα οποία προέκυψαν αργότερα τα σημερινά βιομηχανικά ερείπια, συνδέεται άμεσα με τη βιομηχανική ανάπτυξη του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Οι παραγωγικές εγκαταστάσεις δεν αποτέλεσαν μόνο χώρους εργασίας, αλλά λειτούργησαν ως βασικοί πυρήνες οργάνωσης του αστικού χώρου, γύρω από τους οποίους αναπτύχθηκαν κατοικίες, υποδομές, δίκτυα μεταφορών και μορφές κοινωνικής ζωής που διαμόρφωσαν τη φυσιογνωμία της βιομηχανικής πόλης. Όπως υποστηρίζει ο Henri Lefebvre (1991), ο χώρος δεν αποτελεί ένα ουδέτερο φυσικό υπόβαθρο, αλλά ένα κοινωνικό προϊόν που παράγεται μέσα από τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις κάθε εποχής. Υπό αυτή την οπτική, τα βιομηχανικά συγκροτήματα συνιστούν υλικές εκφράσεις ενός συγκεκριμένου παραγωγικού συστήματος, τα ίχνη του οποίου παραμένουν αναγνώσιμα ακόμη και μετά την παύση της αρχικής τους λειτουργίας. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στην ανάγκη να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα κατάλοιπα της βιομηχανικής εποχής εξακολουθούν να επηρεάζουν τη σύγχρονη αστική πραγματικότητα.

> *“Η πόλη είναι ο τόπος της συλλογικής μνήμης”.*
>
> - Aldo Rossi, The architecture of the City, 1996

Η μετάβαση από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική εποχή, σε συνδυασμό με τις διαδικασίες αποβιομηχάνισης και τις μεταβολές της οικονομικής παραγωγής, οδήγησε στην εγκατάλειψη σημαντικού αριθμού βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Παρότι οι χώροι αυτοί έχασαν την αρχική τους λειτουργία, δεν αποκόπηκαν ούτε από τον αστικό χώρο ούτε από τη συλλογική εμπειρία της πόλης. Αντίθετα, διατήρησαν στοιχεία της ιστορικής, κοινωνικής και παραγωγικής ταυτότητας του τόπου, αποτελώντας φορείς πολλαπλών χρονικοτήτων και νέων δυνατοτήτων επανάχρησης.

Η σημασία τους, επομένως, δεν περιορίζεται στην αρχιτεκτονική ή ιστορική τους αξία, αλλά συνδέεται με την ικανότητα τους να διατηρούν ενεργή τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της πόλης. Το βιομηχανικό ερείπιο αναδεικνύεται, έτσι, σε μια μεταβατική χωρική συνθήκη, μέσα από την οποία μπορεί να επαναπροσδιοριστεί η σχέση της πόλης με την ίδια της την ιστορία.

Η παρούσα εργασία υποστηρίζει ότι το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να προσεγγιστεί ως μηχανισμός αστικής συνέχειας, καθώς μέσω της επανάχρησης του διατηρούνται αναγνώσιμα τα ίχνη της ιστορικής εξέλιξης της πόλης, ενώ παράλληλα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ένταξη νέων χρήσεων που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες κοινωνικές και χωρικές ανάγκες. Η αστική συνέχεια δεν νοείται ως αμετάβλητη διατήρηση του παρελθόντος ούτε ως πλήρης αντικατάσταση του από το νέο, αλλά ως μια δυναμική διαδικασία κατά την οποία η συλλογική μνήμη και ο αστικός μετασχηματισμός συνυπάρχουν δημιουργικά. Υπό αυτή την οπτική, η επανάχρηση δεν αποτελεί μόνο μια πρακτική διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς, αλλά έναν τρόπο με τον οποίο η πόλη εξελίσσεται χωρίς να αποκόπτεται από την ιστορία και την ταυτότητα της. Παράλληλα, η αξιοποίηση υφιστάμενων βιομηχανικών κατασκευών μπορεί να συμβάλει στη βιώσιμη διαχείριση του δομημένου αποθέματος, περιορίζοντας την ανάγκη για κατεδάφιση και νέα κατανάλωση υλικών και πόρων. Η διαδικασία αυτή εξετάζεται επίσης σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, καθώς η επανάχρηση μπορεί να περιορίσει την επέκταση της δόμησης και την κατανάλωση νέων φυσικών πόρων, ενισχύοντας μια πιο ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στο δομημένο και το φυσικό περιβάλλον. Η παραπάνω θεώρηση αποτελεί το θεωρητικό σημείο εκκίνησης της παρούσας έρευνας και θέτει το βασικό ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικής συνέχειας στη σύγχρονη πόλη.

1.2

Ερευνητικό ερώτημα και στόχοι

Η προηγούμενη ενότητα ανέδειξε ότι τα βιομηχανικά ερείπια δεν αποτελούν απλώς κατάλοιπα μιας παρωχημένης παραγωγικής περιόδου, αλλά στοιχεία που εξακολουθούν να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του σύγχρονου αστικού χώρου. Η διαπίστωση αυτή μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την ίδια την εγκατάλειψη των βιομηχανικών συγκροτημάτων στον τρόπο με τον οποίο αυτά μπορούν να αποκτήσουν νέο ρόλο μέσα στην πόλη, διατηρώντας παράλληλα τη σχέση τους με την ιστορική και κοινωνική μνήμη του τόπου. Μέσα από αυτή την προβληματική προκύπτει το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας αποτελεί το εξής:

Με ποιον τρόπο το βιομηχανικό ερείπιο λειτουργεί ως μηχανισμός αστικής συνέχειας μέσα από τις διαδικασίες επανάχρησης και αστικού μετασχηματισμού;

Η διερεύνηση του ερωτήματος βασίζεται στην παραδοχή ότι το βιομηχανικό ερείπιο δεν συνιστά μια στατική ή αδρανή κατάσταση, αλλά μια μεταβατική χωρική συνθήκη, στην οποία συνυπάρχουν το παρελθόν, το παρόν και οι μελλοντικές δυνατότητες της πόλης. Υπό αυτή την οπτική, η επανάχρηση δεν αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως διαδικασία αποκατάστασης ενός υφιστάμενου κελύφους, αλλά ως μηχανισμός που επιτρέπει την επανένταξη της βιομηχανικής κληρονομιάς στη σύγχρονη αστική ζωή, διατηρώντας τη συλλογική μνήμη και παράγοντας νέες κοινωνικές, πολιτιστικές και χωρικές λειτουργίες.

Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία επιδιώκει να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στη βιομηχανική κληρονομιά, τη συλλογική μνήμη και τον αστικό μετασχηματισμό μέσα από μια σειρά επιμέρους στόχων. Αρχικά, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η βιομηχανική ανάπτυξη συνέβαλε στη διαμόρφωση του αστικού χώρου και πώς οι διαδικασίες αποβιομηχάνισης οδήγησαν στη δημιουργία των βιομηχανικών ερειπίων. Στη συνέχεια, αναλύεται η σημασία της συλλογικής μνήμης στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και διερευνάται ο ρόλος της επανάχρησης ως διαδικασίας που επιτρέπει την επανενεργοποίηση αυτών των χώρων μέσα από νέες χρήσεις. Παράλληλα, εξετάζεται η περιβαλλοντική διάσταση της επανάχρησης και η δυνατότητα αξιοποίησης του υφιστάμενου κτιριακού αποθέματος ως στοιχείου μιας πιο βιώσιμης αστικής ανάπτυξης. Τέλος, επιχειρείται να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο τα βιομηχανικά ερείπια μπορούν να συμβάλουν στη συνέχεια της πόλης, λειτουργώντας ως φορείς που συνδέουν το

το βιομηχανικό παρελθόν με τις σύγχρονες ανάγκες και τις μελλοντικές προοπτικές του αστικού χώρου. Η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος και των επιμέρους στόχων καθορίζει το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας. Για τον λόγο αυτό, η επόμενη ενότητα παρουσιάζει τις θεωρητικές προσεγγίσεις, τη μεθοδολογία και τις μελέτες περίπτωσης που επιλέγονται, προκειμένου να διερευνηθεί συστηματικά ο τρόπος με τον οποίο το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικής συνέχειας.

1.3
Μεθοδολογικό πλαίσιο

Η διερεύνηση του βιομηχανικού ερειπίου ως μηχανισμού αστικής συνέχειας προϋποθέτει μια προσέγγιση που να συνδυάζει τη θεωρητική ερμηνεία με την ανάλυση πραγματικών παραδειγμάτων επανάχρησης. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα εργασία βασίζεται σε ποιοτική βιβλιογραφική έρευνα και συγκριτική μελέτη περιπτώσεων, με στόχο να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο η συλλογική μνήμη, ο αστικός μετασχηματισμός και η επανάχρηση συνδέονται μεταξύ τους. Η μεθοδολογία επιλέγεται ώστε να μην περιοριστεί στην περιγραφή επιμέρους παραδειγμάτων, αλλά να επιτρέψει τη διαμόρφωση μιας συνολικής ερμηνείας για τον ρόλο των βιομηχανικών ερειπίων στη σύγχρονη πόλη, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τη δυνατότητα βιώσιμης αξιοποίησης των υφιστάμενων κατασκευών.

Η θεωρητική διερεύνηση στηρίζεται σε επιστημονικές προσεγγίσεις που εξετάζουν τη σχέση ανάμεσα στον χώρο, τη μνήμη και τον αστικό μετασχηματισμό. Η θεωρία της παραγωγής του χώρου του Henri Lefebvre (1991) αξιοποιείται για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες διαμορφώνουν τον αστικό χώρο, ενώ η προσέγγιση του David Harvey (2001) συμβάλλει στην ερμηνεία των διαδικασιών αποβιομηχάνισης, αναδιάρθρωσης και επαναξιοποίησης του αστικού ιστού. Παράλληλα, η θεωρία της συλλογικής μνήμης του Maurice Halbwachs (1992) και η ερμηνεία του Walter Benjamin (2002) για το ερείπιο ως τόπο συνάντησης διαφορετικών χρονικοτήτων παρέχουν το απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση της ιστορικής και κοινωνικής σημασίας των βιομηχανικών καταλοίπων. Η επιλογή των παραπάνω θεωρητικών προσεγγίσεων δεν αποσκοπεί στην παράθεσή τους ως αυτόνομων θεωριών, αλλά στη σύνθεσή τους σε ένα ενιαίο ερμηνευτικό πλαίσιο που υποστηρίζει το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα.

Η θεωρητική ανάλυση συμπληρώνεται από τη μελέτη τεσσάρων χαρακτηριστικών περιπτώσεων επανάχρησης της ευρωπαϊκής βιομηχανικής κληρονομιάς: της Tate Modern στο Λονδίνο, του Coal Drops Yard στην περιοχή King's Cross, του Matadero Madrid στη Μαδρίτη και του Landschaftspark Duisburg-Nord στη Γερμανία. Οι περιπτώσεις αυτές επιλέγονται επειδή, παρά τις διαφορετικές ιστορικές αφετηρίες, κλίμακες και στρατηγικές επανάχρησης που ακολουθούν, αναδεικνύουν διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους το βιομηχανικό παρελθόν μπορεί να επανενταχθεί στη σύγχρονη ζωή της πόλης. Η συγκριτική τους ανάλυση επιτρέπει τη διερεύνηση των διαφορετικών σχέσεων ανάμεσα στη μνήμη, τη νέα χρήση, την αστική ταυτότητα, τον μετασχηματισμό του χώρου και τη βιώσιμη αξιοποίηση του υφιστάμενου κτιριακού αποθέματος, εξετάζοντας την επανάχρηση μέσα από τις πολιτισμικές, κοινωνικές και οικολογικές της διαστάσεις και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας ευρύτερης κατανόησης του φαινομένου.

Η μεθοδολογική πορεία της εργασίας αναπτύσσεται σε τρία διαδοχικά στάδια. Αρχικά, παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο που αφορά την έννοια του βιομηχανικού ερειπίου, την παραγωγή του αστικού χώρου και τη συλλογική μνήμη. Στη συνέχεια, οι παραπάνω θεωρητικές έννοιες εξετάζονται μέσα από τη συγκριτική ανάλυση των τεσσάρων μελετών περίπτωσης, προκειμένου να αναδειχθούν οι διαφορετικές στρατηγικές επανάχρησης και οι επιπτώσεις τους στον αστικό μετασχηματισμό. Τέλος, τα ευρήματα συντίθενται, ώστε να διατυπωθούν συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικής συνέχειας. Με αυτόν τον τρόπο, η μεθοδολογία δεν αποτελεί μόνο περιγραφή της ερευνητικής διαδικασίας, αλλά και το πλαίσιο μέσα από το οποίο οργανώνεται και τεκμηριώνεται η συνολική επιχειρηματολογία της εργασίας.

Blavatnik Building, Tate Modern, London (εικ.1)

02

ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΕΡΕΙΠΙΟ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

Θεωρητικές προσεγγίσεις
μέσα από μελέτες περίπτωσης

02 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

2.1 Το ερείπιο ως χρονική και χωρική κατηγορία - Η Tate Modern ως σημείο εκκίνησης του προβληματισμού

2.2 Η παραγωγή του αστικού χώρου και η επανένταξη του βιομηχανικού ερειπίου σε αυτόν

2.3 Η συλλογική μνήμη ως παράγοντας διατήρησης και επανερμηνεία της βιομηχανικής κληρονομιάς

2.4 Η προσαρμοστική επανάχρηση ως σύγχρονη στρατηγική διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς

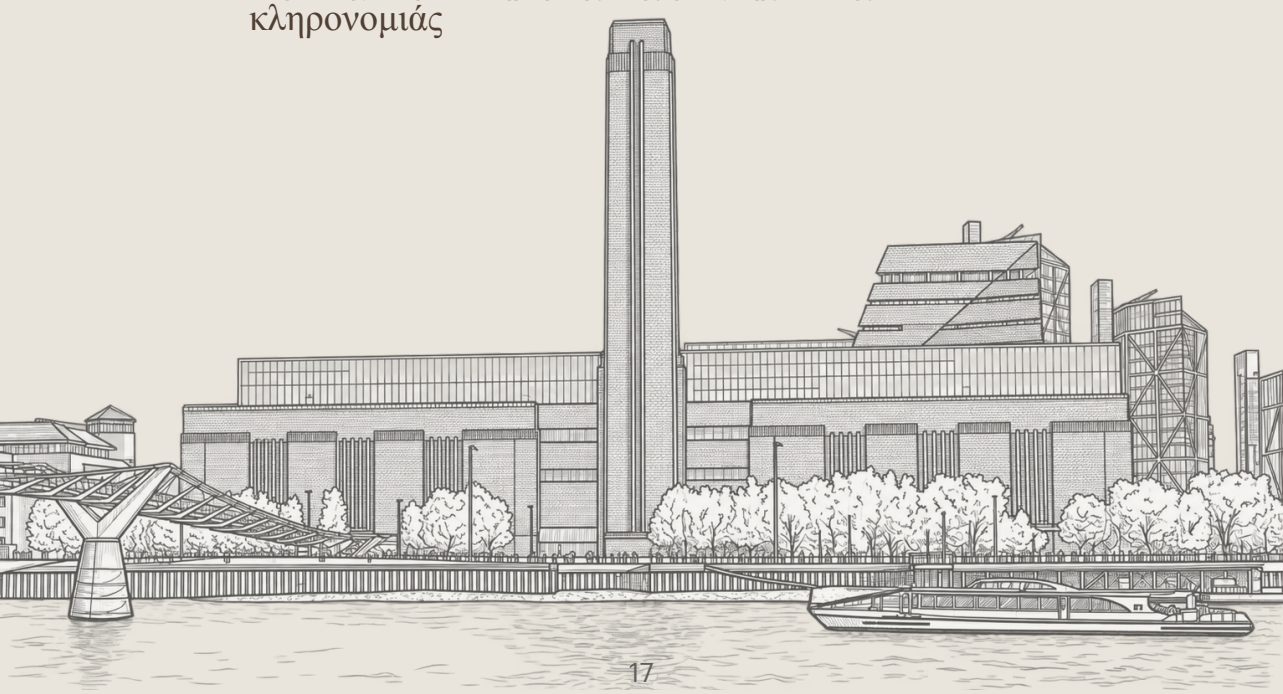

2.1

Το ερείπιο ως χρονική και χωρική κατηγορία - Η Tate Modern ως σημείο εκκίνησης του προβληματισμού

Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων δεν αφορά αποκλειστικά τη διάσωση κτιρίων που έχουν απολέσει την αρχική τους λειτουργία, αλλά συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη πόλη αντιλαμβάνεται τη σχέση της με το παρελθόν της. Όταν ένα βιομηχανικό συγκρότημα παύει να λειτουργεί, δεν αποκόπτεται αυτομάτως από τον αστικό ιστό ούτε χάνει τη σημασία που είχε διαμορφώσει μέσα από τη μακρόχρονη παρουσία του. Αντίθετα, εισέρχεται σε μια νέα χωρική και χρονική συνθήκη, κατά την οποία τα υλικά και άυλα ίχνη της προηγούμενης χρήσης του εξακολουθούν να επηρεάζουν τη συλλογική μνήμη, την ταυτότητα του τόπου και τις δυνατότητες μελλοντικού μετασχηματισμού του. Το βιομηχανικό ερείπιο δεν αποτελεί, επομένως, αποκλειστικά ένα κατάλοιπο του παρελθόντος, αλλά ένα στοιχείο που μπορεί να διατηρήσει ενεργή τη συνέχεια της πόλης μέσα από νέες μορφές χρήσης. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί στο βασικό ερώτημα του παρόντος υποκεφαλαίου: πότε και με ποιους όρους ένα βιομηχανικό ερείπιο παύει να αποτελεί σύμβολο εγκατάλειψης και μετατρέπεται σε φορέα νέων αστικών δυνατοτήτων;

Η κατανόηση του παραπάνω ερωτήματος προϋποθέτει ότι το ερείπιο δεν αντιμετωπίζεται ως ένα στατικό αντικείμενο φθοράς, αλλά ως μια χωρική κατάσταση μέσα στην οποία συνυπάρχουν διαφορετικές χρονικές φάσεις της πόλης. Η θεωρητική προσέγγιση του Walter Benjamin (The Arcades Project, Belknap Press of Harvard University Press, 2002), και ειδικότερα η αντίληψή του για το ερείπιο ως φορέα ιστορικής μνήμης, συμβάλλει ουσιαστικά στην ερμηνεία αυτής της διάστασης, καθώς αντιλαμβάνεται το ερείπιο ως τον τόπο όπου ο χρόνος καθίσταται ορατός μέσα από την ίδια την ύλη. Τα ίχνη της εγκατάλειψης δεν αποτελούν απλώς ενδείξεις παρακμής, αλλά στοιχεία που επιτρέπουν στο παρελθόν να παραμένει αναγνώσιμο μέσα στο παρόν, αποκαλύπτοντας ότι η ιστορική εξέλιξη δεν είναι μια γραμμική διαδικασία αλλά μια διαρκής αλληλεπίδραση διαφορετικών χρονικοτήτων. Υπό αυτό το πρίσμα, η αξία ενός βιομηχανικού ερειπίου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την αρχική του λειτουργία ως εγκατάσταση παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας , αλλά από την ικανότητά του να διατηρεί ενεργή τη σχέση ανάμεσα στη μνήμη, τον χώρο και τη σύγχρονη αστική πραγματικότητα (Benjamin, 2002).

Η θεωρητική αυτή θέση μπορεί να ερμηνευθεί μέσα από περιπτώσεις όπου η επανάχρηση δεν αντιμετωπίστηκε ως μια απλή αλλαγή λειτουργίας, αλλά ως μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού της σχέσης ανάμεσα στην πόλη και τη βιομηχανική της κληρονομιά. Ανάμεσα στα πλέον χαρακτηριστικά διεθνή παραδείγματα συγκαταλέγεται η Tate Modern στο Λονδίνο, η οποία έχει αναδειχθεί σε σημείο αναφοράς για τη σύγχρονη πρακτική της επανάχρησης βιομηχανικών κελυφών. Η σημασία της δεν περιορίζεται στη μετατροπή ενός πρώην σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας σε μουσείο σύγχρονης τέχνης, αλλά έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι απέδειξε πως η νέα χρήση μπορεί να αναπτυχθεί χωρίς να διαγράψει τη βιομηχανική ταυτότητα του τόπου. Αντίθετα, η ιστορική φυσιογνωμία του κτιρίου αποτέλεσε το βασικό μέσο μέσα από το οποίο συγκροτήθηκε η νέα του αρχιτεκτονική και πολιτιστική ταυτότητα. Για τον λόγο αυτό, η Tate Modern εξετάζεται στην παρούσα εργασία όχι μόνο ως επιτυχημένο παράδειγμα επανάχρησης, αλλά ως χαρακτηριστική μελέτη περίπτωσης που επιτρέπει να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικής συνέχειας, συνδέοντας δημιουργικά το παρελθόν με τις ανάγκες της σύγχρονης πόλης.

Το κτίριο που σήμερα στεγάζει την Tate Modern είναι το πρώην Bankside Power Station, σχεδιασμένο από τον Sir Giles Gilbert Scott και κατασκευασμένο μεταξύ 1947 και 1963 (The Twentieth Century Society, 2024). Για πολλές δεκαετίες αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες εγκαταστάσεις παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας του Λονδίνου, ενώ η χαρακτηριστική πλινθόκτιστη όψη και η κεντρική καμινάδα του διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα της νότιας όχθης του Τάμεση. Ο Scott δεν αντιμετώπισε το έργο αποκλειστικά ως μια τεχνική υποδομή, αλλά επιδίωξε να του προσδώσει μνημειακό χαρακτήρα, επιτρέποντάς του να συνομιλεί με το αστικό τοπίο και ιδιαίτερα με τον καθεδρικό ναό του St Paul's στην απέναντι όχθη του ποταμού (The Twentieth Century Society, 2024). Μετά την παύση της λειτουργίας του το 1981, το κτίριο παρέμεινε εγκαταλελειμμένο για περισσότερο από μία δεκαετία, ενώ η περιοχή του Southwark βρισκόταν σε περίοδο έντονης βιομηχανικής παρακμής και είχαν διατυπωθεί ακόμη και προτάσεις κατεδάφισής του. Ωστόσο, η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του ποιότητα, η ιστορική του σημασία και η ισχυρή παρουσία του στο αστικό τοπίο οδήγησαν στην αναγνώρισή του ως ενός κελύφους με σημαντικές δυνατότητες επανάχρησης. Η εξέλιξη αυτή καταδεικνύει ότι η σημασία ενός βιομηχανικού κτιρίου δεν ολοκληρώνεται με την παύση της αρχικής του λειτουργίας, αλλά μπορεί να επαναπροσδιοριστεί μέσα από νέες χρήσεις που αξιοποιούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και διατηρούν τον ρόλο του στη συνέχεια της πόλης. Η επιλογή μετατροπής του Bankside Power Station σε Tate Modern οριστικοποιήθηκε όταν η Tate Gallery ανακοίνωσε το 1994

ότι το πρώην εργοστάσιο θα αποτελούσε τη νέα έδρα του μουσείου σύγχρονης τέχνης και ανέθεσε τον σχεδιασμό στους Herzog & de Meuron (Tate Modern, n.d.; Herzog & de Meuron, n.d.). Η απόφαση αυτή υπήρξε ιδιαίτερα τολμηρή, καθώς εκείνη την περίοδο η περιοχή του Southwark δεν αποτελούσε ακόμη σημαντικό πολιτιστικό προορισμό, ενώ το ίδιο το κτίριο εξακολουθούσε να συνδέεται με την εικόνα της βιομηχανικής παρακμής. Οι αρχιτέκτονες αντιμετώπισαν το υφιστάμενο κέλυφος όχι ως μια κατασκευή που έπρεπε να προσαρμοστεί πλήρως στις απαιτήσεις της νέας χρήσης, αλλά ως το βασικό στοιχείο πάνω στο οποίο θα οργανωνόταν η νέα αρχιτεκτονική σύνθεση. Για τον λόγο αυτό, διατήρησαν τα κύρια μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του κτιρίου, επιτρέποντας στη βιομηχανική του ταυτότητα να παραμείνει ευδιάκριτη ακόμη και μετά τον λειτουργικό του μετασχηματισμό. Η επιλογή αυτή ανέδειξε ότι η αξία της επανάχρησης δεν βρίσκεται μόνο στην αλλαγή της λειτουργίας ενός κτιρίου, αλλά κυρίως στη δυνατότητα να διατηρεί αναγνώσιμη την ιστορική του διαδρομή και να την ενσωματώνει δημιουργικά στη σύγχρονη ζωή της πόλης.

Χαρακτηριστική έκφραση της παραπάνω προσέγγισης αποτελεί η Turbine Hall, ο κεντρικός χώρος του πρώην εργοστασίου, ο οποίος διατηρήθηκε σχεδόν στο σύνολό του και μετατράπηκε στον βασικό δημόσιο χώρο του μουσείου. Αντί να κατατμηθεί ή να αλλοιωθεί προκειμένου να εξυπηρετήσει αποκλειστικά τις απαιτήσεις της νέας χρήσης, ο χώρος διατήρησε τη μνημειακή του κλίμακα, τη χωρική του οργάνωση και τα βασικά κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά. Η εμπειρία του επισκέπτη διαμορφώνεται έτσι όχι μόνο από τη σύγχρονη πολιτιστική λειτουργία του μουσείου, αλλά και από τη συνεχή παρουσία των υλικών καταλοίπων της βιομηχανικής περιόδου, τα οποία εξακολουθούν να καθορίζουν την αντίληψη του χώρου. Η συνύπαρξη της νέας χρήσης με τα εμφανή ίχνη της προηγούμενης λειτουργίας επιβεβαιώνει στην πράξη ότι το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να μετατραπεί σε χώρο όπου διαφορετικές χρονικές φάσεις της πόλης παραμένουν ταυτόχρονα αναγνώσιμες (Herzog & de Meuron, n.d.; Jones, 2013). Με τον τρόπο αυτό, η Turbine Hall δεν λειτουργεί μόνο ως εκθεσιακός χώρος, αλλά ως υλική έκφραση της θεωρητικής προσέγγισης του Benjamin, σύμφωνα με την οποία το ερείπιο αποτελεί τόπο όπου το παρελθόν εξακολουθεί να είναι ενεργό μέσα στο παρόν.

Η περίπτωση της Tate Modern καταδεικνύει ότι η επανάχρηση ενός βιομηχανικού ερειπίου δεν συνιστά μια απλή διαδικασία αλλαγής χρήσης, αλλά έναν ουσιαστικό επαναπροσδιορισμό της σχέσης ανάμεσα στην αρχιτεκτονική, τον χρόνο και την πόλη. Η διατήρηση των ουσιωδών μορφολογικών και ιστορικών χαρακτηριστικών

του πρώην εργοστασίου επέτρεψε στη βιομηχανική του ταυτότητα να παραμείνει ενεργό στοιχείο της σύγχρονης αστικής εμπειρίας, αποδεικνύοντας ότι η ιστορική μνήμη δεν διατηρείται μόνο μέσα από την προστασία ενός κελύφους, αλλά μέσα από τη συνέχιση της παρουσίας του στη ζωή της πόλης. Το βιομηχανικό ερείπιο αναδεικνύεται, επομένως, ως μια χρονική και χωρική κατηγορία που επιτρέπει τη δημιουργική συνύπαρξη διαφορετικών ιστορικών περιόδων και λειτουργεί ως μηχανισμός αστικής συνέχειας, διατηρώντας αναγνώσιμη τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Το βιομηχανικό ερείπιο αναδεικνύεται, επομένως, ως μια χρονική και χωρική κατηγορία που επιτρέπει τη δημιουργική συνύπαρξη διαφορετικών ιστορικών περιόδων και λειτουργεί ως μηχανισμός αστικής συνέχειας, διατηρώντας αναγνώσιμη τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Η ανάλυση της Tate Modern αποδεικνύει ότι η αρχιτεκτονική επανάχρηση μπορεί να αποτελέσει εργαλείο αστικού μετασχηματισμού ακριβώς επειδή αξιοποιεί την ιστορική συνέχεια του τόπου αντί να την αναιρεί. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί το σημείο εκκίνησης του επόμενου υποκεφαλαίου, όπου εξετάζεται πώς η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων επηρεάζει την παραγωγή του αστικού χώρου μέσα από τις θεωρητικές προσεγγίσεις των Henri Lefebvre και David Harvey.

“Στο ερείπιο, η ιστορία έχει συγχωνευθεί υλικά με το σκηνικό. ”

- Walter Benjamin

2.2

Η παραγωγή του αστικού χώρου και η επανένταξη του βιομηχανικού ερειπίου σε αυτόν

Η περίπτωση της Tate Modern ανέδειξε ότι η επανένταξη ενός βιομηχανικού κελύφους στον αστικό ιστό είναι δυνατό να δημιουργήσει νέες σχέσεις ανάμεσα στον χώρο, την κοινωνία και τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω του, επηρεάζοντας σταδιακά τη φυσιογνωμία της πόλης. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί σε ένα ευρύτερο ερευνητικό ερώτημα αναφορικά με το αντίκτυπο μιας τέτοιας παρέμβασης στην πόλη: πώς μπορεί η επανάχρηση ενός βιομηχανικού ερειπίου να συμβάλει στον μετασχηματισμό του αστικού χώρου και γιατί ορισμένες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις αποκτούν ευρύτερη σημασία για την εξέλιξη της πόλης;

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα προϋποθέτει ότι ο αστικός χώρος δεν αντιμετωπίζεται ως ένα σταθερό και ουδέτερο υπόβαθρο πάνω στο οποίο τοποθετούνται διαφορετικές χρήσεις, αλλά ως ένα δυναμικό σύστημα που μετασχηματίζεται διαρκώς μέσα από τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτόν.
Όταν μια βιομηχανική εγκατάσταση παύει να λειτουργεί, δεν μεταβάλλεται μόνο η χρήση ενός μεμονωμένου κτιρίου, αλλά επηρεάζεται συνολικά η οργάνωση της ευρύτερης περιοχής. Αντίστοιχα, όταν το ίδιο κτίριο αποκτά μια νέα λειτουργία, δημιουργούνται νέες μορφές δραστηριότητας, νέοι δημόσιοι χώροι και νέες σχέσεις μεταξύ των κατοίκων και της πόλης. Η προσέγγιση αυτή βρίσκει θεωρητική θεμελίωση στη θεωρία της παραγωγής του αστικού χώρου του Henri Lefebvre (1991), σύμφωνα με την οποία ο χώρος δεν αποτελεί ένα δεδομένο φυσικό περιβάλλον, αλλά παράγεται διαρκώς μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές, τις σχέσεις εξουσίας και τις οικονομικές διαδικασίες. Υπό αυτή την οπτική, κάθε σημαντική μεταβολή στις λειτουργίες μιας πόλης συνεπάγεται και έναν αντίστοιχο μετασχηματισμό του ίδιου του αστικού χώρου. Η θεωρητική αυτή θέση μπορεί να ερμηνεύσει ουσιαστικά την εξέλιξη της περιοχής του Southwark μετά την παύση της λειτουργίας του Bankside Power Station. Για μεγάλο χρονικό διάστημα η περιοχή χαρακτηριζόταν από τα αποτελέσματα της αποβιομηχάνισης, με εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, περιορισμένες επενδύσεις και μειωμένη ελκυστικότητα για κατοίκους και επισκέπτες.

Η δημιουργία της Tate Modern δεν άλλαξε μόνο τη χρήση ενός πρώην εργοστασίου, αλλά συνέβαλε στη δημιουργία ενός νέου πόλου πολιτισμού, γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκαν νέες οικονομικές δραστηριότητες, δημόσιοι χώροι και πολιτιστικές λειτουργίες (Herzog & de Meuron, n.d.). Η μεταβολή αυτή δεν αποτελεί αποκλειστικά αποτέλεσμα μιας επιτυχημένης αρχιτεκτονικής επέμβασης, αλλά έκφραση μιας ευρύτερης διαδικασίας μέσα από την οποία ο αστικός χώρος αναδιοργανώθηκε και απέκτησε νέα δυναμική. Η Tate Modern λειτούργησε, επομένως, ως καταλύτης ενός συνολικότερου μετασχηματισμού, επιβεβαιώνοντας ότι η επανάχρηση μπορεί να επηρεάσει ουσιαστικά την εξέλιξη μιας ολόκληρης περιοχής και όχι μόνο ενός μεμονωμένου κτιρίου.

Η παραπάνω προσέγγιση μπορεί να ερμηνευθεί πληρέστερα μέσα από τη θεωρία του David Harvey (2001), ο οποίος υποστηρίζει ότι ο αστικός χώρος μετασχηματίζεται διαρκώς ως αποτέλεσμα των οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών που συντελούνται μέσα στην πόλη. Η διαδικασία που περιγράφεται χαρακτηριστικά ως «δημιουργική καταστροφή» δεν αναφέρεται αποκλειστικά στην κατεδάφιση παλαιών δομών, αλλά στη συνεχή αναδιοργάνωση του αστικού χώρου προκειμένου να ανταποκρίνεται σε νέες ανάγκες και μορφές ανάπτυξης (Harvey, 2001). Στο πλαίσιο αυτό, τα βιομηχανικά ερείπια αποτελούν χαρακτηριστικά ίχνη ενός προηγούμενου παραγωγικού μοντέλου, το οποίο έχει ολοκληρώσει τον αρχικό του κύκλο ζωής, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι χάνουν και τη σημασία τους για την πόλη (Edensor, 2005). Αντίθετα, η περίοδος της εγκατάλειψης μπορεί να αποτελέσει το μεταβατικό στάδιο μέσα από το οποίο δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επανένταξή τους στον αστικό ιστό με νέους όρους και νέες λειτουργίες.

Η εξέλιξη της Tate Modern επιβεβαιώνει στην πράξη τη θεωρητική αυτή προσέγγιση. Η επανάχρηση του πρώην Bankside Power Station δεν είχε ως αποτέλεσμα μόνο τη διάσωση ενός σημαντικού βιομηχανικού κελύφους, αλλά συνέβαλε στη δημιουργία ενός νέου αστικού πυρήνα που επηρέασε τη συνολική εξέλιξη της περιοχής. Η εγκατάσταση ενός μεγάλου πολιτιστικού οργανισμού προσέλκυσε επισκέπτες, νέες επιχειρήσεις και επενδύσεις, ενώ παράλληλα ενίσχυσε την ανάπτυξη δημόσιων χώρων και τη σύνδεση του Southwark με το υπόλοιπο κέντρο του Λονδίνου. Οι μεταβολές αυτές δεν μπορούν να αποδοθούν αποκλειστικά στην αρχιτεκτονική ποιότητα του έργου, αλλά στη δυνατότητα της επανάχρησης να ενεργοποιήσει εκ νέου έναν χώρο που είχε απολέσει τον αρχικό του ρόλο, εντάσσοντάς τον σε ένα νέο δίκτυο κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων. Με τον τρόπο αυτό, το βιομηχανικό ερείπιο μετατρέπεται από στοιχείο εγκατάλειψης σε ενεργό παράγοντα παραγωγής νέου αστικού χώρου (Hennebury,

2018; Jones, 2013). Η συγκεκριμένη περίπτωση εξηγεί γιατί, τις τελευταίες δεκαετίες, η επανάχρηση βιομηχανικών συγκροτημάτων έχει αποκτήσει κεντρική θέση στις στρατηγικές αστικής αναγέννησης πολλών ευρωπαϊκών πόλεων (Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Παραδείγματα όπως η Tate Modern, το Coal Drops Yard και το Matadero Madrid δεν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένες αρχιτεκτονικές επιτυχίες, αλλά ως διαφορετικές εκφράσεις μιας κοινής αντίληψης για τον τρόπο με τον οποίο η βιομηχανική κληρονομιά μπορεί να επανενταχθεί στη σύγχρονη πόλη. Όπως επισημαίνουν οι Plevoets και Van Cleempoel (2019)**,** η επανάχρηση ιστορικών και βιομηχανικών κελυφών δεν αφορά αποκλειστικά τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής τους μορφής, αλλά τη δημιουργία νέων σχέσεων ανάμεσα στην ιστορική κληρονομιά και τις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας. Αντίστοιχα, οι Bullen και Love (2011)υποστηρίζουν ότι η προσαρμοστική επανάχρηση αποτελεί μία από τις σημαντικότερες στρατηγικές βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, καθώς επιτρέπει την αξιοποίηση του υφιστάμενου δομημένου αποθέματος, περιορίζει την κατανάλωση νέων πόρων και ενισχύει τη συνέχεια της αστικής ταυτότητας. Κοινό χαρακτηριστικό των παραδειγμάτων αυτών δεν είναι μόνο η διατήρηση των ιστορικών κελυφών, αλλά η αξιοποίηση της ήδη υπάρχουσας σχέσης τους με τον αστικό ιστό, ώστε να αποκτήσουν νέες λειτουργίες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας (Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Υπό αυτή την οπτική, η επανάχρηση δεν αποτελεί μια διαδικασία επιστροφής στο παρελθόν, αλλά μια διαδικασία που αξιοποιεί τις δομικές, χωρικές και άλλες αρχιτεκτονικές ποιότητες τις οποίες το υπάρχον κέλυφος φέρει ως αφετηρία για την παραγωγή νέων μορφών αστικής ζωής.

Η θεωρία της παραγωγής του αστικού χώρου επιτρέπει, επομένως, να γίνει κατανοητό ότι ο μετασχηματισμός ενός βιομηχανικού ερειπίου δεν αφορά μόνο το ίδιο το κτίριο, αλλά επεκτείνεται στη συνολική οργάνωση και εμπειρία της πόλης (Lefebre, 1991). Η περίπτωση της Tate Modern ανέδειξε ότι η επανάχρηση μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ανασυγκρότησης του αστικού χώρου, δημιουργώντας νέες κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές σχέσεις χωρίς να διακόπτει τη σύνδεση του τόπου με τη βιομηχανική του ιστορία (Hennebury,2018). Το βιομηχανικό ερείπιο αναγνωρίζεται έτσι όχι μόνο ως φορέας μνήμης, αλλά και ως ενεργός παράγοντας παραγωγής αστικού χώρου ιδωμένου μέσα από το πρίσμα της κάθε εποχής, επιβεβαιώνοντας ότι η ιστορική συνέχεια και ο αστικός μετασχηματισμός δεν αποτελούν αντικρουόμενες έννοιες, αλλά αλληλοσυμπληρούμενες διαδικασίες. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στο επόμενο υποκεφάλαιο, όπου εξετάζεται πώς η συλλογική μνήμη συμβάλλει στη διατήρηση και την επανερμηνεία της βιομηχανικής κληρονομιάς.

2.3

Η συλλογική μνήμη ως παράγοντας διατήρησης και επανερμηνείας της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η ανάλυση που προηγήθηκε έδειξε ότι η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αστικού μετασχηματισμού, επηρεάζοντας όχι μόνο το ίδιο το κτίριο αλλά και την ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσεται. Ωστόσο, ο αστικός μετασχηματισμός δεν εξηγεί από μόνος του γιατί ορισμένα βιομηχανικά συγκροτήματα διατηρούνται και επαναχρησιμοποιούνται, ενώ άλλα οδηγούνται στην οριστική εξαφάνιση. Η επιλογή της διατήρησης δεν βασίζεται αποκλειστικά στην αρχιτεκτονική ή οικονομική αξία ενός κτιρίου, αλλά συνδέεται και με τη σημασία που αυτό έχει αποκτήσει για την κοινωνία μέσα από τη συλλογική εμπειρία και τη μνήμη (Halbwachs, 1992). Το ερώτημα που προκύπτει, επομένως, είναι με ποιον τρόπο η συλλογική μνήμη επηρεάζει την αντίληψη της βιομηχανικής κληρονομιάς και συμβάλλει στη διατήρηση της σχέσης ανάμεσα στο παρελθόν και τη σύγχρονη πόλη.

Η έννοια της συλλογικής μνήμης αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές ομάδες συγκροτούν και διατηρούν μια κοινή αντίληψη για το παρελθόν τους μέσα από τόπους, γεγονότα και υλικά κατάλοιπα που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την ταυτότητα τους. Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs, η μνήμη δεν αποτελεί αποκλειστικά ατομική λειτουργία, αλλά διαμορφώνεται μέσα σε κοινωνικά πλαίσια που καθορίζουν τι διατηρείται, τι λησμονείται και πώς ερμηνεύεται κάθε ιστορική εμπειρία. Τα κτίρια και οι δημόσιοι χώροι λειτουργούν ως υλικοί φορείς αυτής της μνήμης, καθώς διατηρούν αναγνώσιμα τα ίχνη διαφορετικών ιστορικών περιόδων και επιτρέπουν στις κοινωνίες να διατηρούν μια διαρκή σχέση με το παρελθόν τους. Υπό αυτή την οπτική, τα βιομηχανικά ερείπια δεν αποτελούν μόνο αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μιας προηγούμενης παραγωγικής εποχής, αλλά στοιχεία μέσα από τα οποία διατηρείται και επαναπροσδιορίζεται η συλλογική ταυτότητα της πόλης (Halbwachs, 1992). Η θεωρητική αυτή προσέγγιση αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση της βιομηχανικής κληρονομιάς, καθώς οι πρώην βιομηχανικές εγκαταστάσεις συνδέονται άμεσα με την ιστορική εξέλιξη των πόλεων, την εργασία, την παραγωγή και την καθημερινή ζωή ολόκληρων κοινοτήτων. Η διατήρησή τους δεν αφορά μόνο την προστασία ενός αξιόλογου αρχιτεκτονικού κελύφους, αλλά και τη διατήρηση των εμπειριών και των

κοινωνικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν γύρω από αυτό (Halbwachs, 1992).
Για τον λόγο αυτό, η επανάχρηση ενός βιομηχανικού συγκροτήματος αποκτά ουσιαστικό νόημα όταν καταφέρνει να διατηρήσει αναγνώσιμη τη σχέση του τόπου με την ιστορία του, επιτρέποντας στη συλλογική μνήμη να συνεχίσει να αποτελεί ενεργό στοιχείο της σύγχρονης αστικής ζωής. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί στη μελέτη της περίπτωσης του Coal Drops Yard, όπου η διατήρηση της βιομηχανικής φυσιογνωμίας αποτέλεσε βασικό στοιχείο της νέας αρχιτεκτονικής και αστικής ταυτότητας.

Η περίπτωση του Coal Drops Yard στο King's Cross αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η συλλογική μνήμη μπορεί να αποτελέσει βασικό παράγοντα στον σχεδιασμό της επανάχρησης ενός βιομηχανικού συγκροτήματος. Τα δύο κτίρια του συγκροτήματος κατασκευάστηκαν τον 19ο αιώνα για την αποθήκευση και διανομή άνθρακα, εξυπηρετώντας το εκτεταμένο σιδηροδρομικό δίκτυο του Λονδίνου και συμβάλλοντας καθοριστικά στη βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής (Heatherwick Studio, n.d.). Μετά την παύση της αρχικής τους λειτουργίας, οι εγκαταστάσεις εγκαταλείφθηκαν και για αρκετές δεκαετίες παρέμειναν ανενεργές, αποτελώντας χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποβιομηχάνισης που επηρέασε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις. Ωστόσο, παρά την εγκατάλειψή τους, τα κτίρια διατήρησαν τη συμβολική τους αξία, καθώς συνέχισαν να αποτελούν αναγνωρίσιμα στοιχεία της ιστορίας και της ταυτότητας του King's Cross (Halbwachs, 1992). Η διατήρησή τους δεν προέκυψε μόνο από την αρχιτεκτονική τους σημασία, αλλά και από την αναγνώριση ότι αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της συλλογικής μνήμης της περιοχής.

Η επέμβαση των Heatherwick Studio βασίστηκε ακριβώς σε αυτή τη λογική. Αντί να αντιμετωπίσει τα υφιστάμενα κτίρια ως εμπόδιο για τη δημιουργία ενός νέου εμπορικού και πολιτιστικού συγκροτήματος, ο σχεδιασμός αξιοποίησε τα βασικά μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά τους, ενσωματώνοντάς τα στη νέα αρχιτεκτονική σύνθεση (Heatherwick Studio,n.d.). Η χαρακτηριστική νέα στέγη που ενώνει τα δύο ιστορικά κτίρια δεν επιδιώκει να αποκρύψει το βιομηχανικό τους παρελθόν, αλλά να δημιουργήσει έναν διάλογο ανάμεσα στο παλιό και το νέο, δηλαδή ανάμεσα στο υφιστάμενο κτιριακό απόθεμα και στην σύγχρονη παρέμβαση σε αυτό, επιτρέποντας στις διαφορετικές χρονικές φάσεις του χώρου να παραμένουν ταυτόχρονα αναγνώσιμες. Με τον τρόπο αυτό, η αρχιτεκτονική παρέμβαση δεν περιορίζεται στη διατήρηση ενός ιστορικού κελύφους, αλλά επανερμηνεύει τη σημασία του, επιτρέποντας στη συλλογική μνήμη να συνεχίσει να αποτελεί ενεργό στοιχείο της σύγχρονης εμπειρίας του χώρου (Halbwachs, 1992).

Η σημασία του Coal Drops Yard δεν εξαντλείται στη δημιουργία ενός νέου προορισμού για εμπορικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Η αξία του έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι απέδειξε πως η αρχιτεκτονική επανάχρηση μπορεί να διατηρήσει αναγνώσιμη την ιστορία ενός τόπου χωρίς να περιορίζει τη δυνατότητα εξέλιξής του. Οι νέες χρήσεις δεν αντικατέστησαν τη βιομηχανική ταυτότητα του συγκροτήματος, αλλά αναπτύχθηκαν επάνω σε αυτήν, επιτρέποντας στους επισκέπτες να αντιλαμβάνονται ταυτόχρονα τόσο τη σύγχρονη λειτουργία όσο και το ιστορικό παρελθόν του χώρου (Heatherwick Studio, n.d.). Υπό αυτή την οπτική, η συλλογική μνήμη δεν λειτουργεί ως εμπόδιο στον αστικό μετασχηματισμό, αλλά ως στοιχείο που προσδίδει βάθος, συνέχεια και ταυτότητα στις νέες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις (Halbwachs, 1992). Η περίπτωση του Coal Drops Yard επιβεβαιώνει, επομένως, ότι η επιτυχία μιας επανάχρησης δεν εξαρτάται μόνο από τη λειτουργική ή αισθητική αναβάθμιση ενός κτιρίου, αλλά και από την ικανότητά της να διατηρεί ζωντανή τη σχέση ανάμεσα στον τόπο, την ιστορία και την κοινωνία που τον κατοικεί.

Η συλλογική μνήμη αποτελεί, συνεπώς, έναν από τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η βιομηχανική κληρονομιά στη σύγχρονη πόλη. Η διατήρηση και η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων δεν αποσκοπούν μόνο στην προστασία της υλικής τους υπόστασης, αλλά και στη διατήρηση των κοινωνικών και ιστορικών νοημάτων που έχουν συσσωρευτεί γύρω από αυτά. Μέσα από τις περιπτώσεις της Tate Modern και του Coal Drops Yard αναδεικνύεται ότι το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να λειτουργήσει ταυτόχρονα ως φορέας συλλογικής μνήμης, ως μηχανισμός αστικής συνέχειας και ως καταλύτης σύγχρονου αστικού μετασχηματισμού. Η διαπίστωση αυτή ολοκληρώνει τη θεωρητική διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στη βιομηχανική κληρονομιά, τον χώρο και τη μνήμη και οδηγεί στο επόμενο υποκεφάλαιο, όπου εξετάζονται οι αρχές της προσαρμοστικής επανάχρησης (adaptive reuse) ως σύγχρονης αρχιτεκτονικής στρατηγικής.

2.4
Η προσαρμοστική επανάχρηση ως σύγχρονη στρατηγική διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η ανάλυση που προηγήθηκε ανέδειξε ότι τα βιομηχανικά ερείπια μπορούν να λειτουργήσουν ως φορείς ιστορικής μνήμης, ως παράγοντες παραγωγής νέου αστικού χώρου και ως μηχανισμοί αστικής συνέχειας. Ωστόσο, η διαπίστωση αυτή οδηγεί σε ένα ακόμη ερώτημα: με ποιες αρχές μπορεί η επανάχρηση να αξιοποιήσει τη βιομηχανική κληρονομιά χωρίς να αλλοιώσει την ιστορική και αρχιτεκτονική της ταυτότητα;Η απάντηση στο ερώτημα αυτό αναζητείται μέσα από την έννοια της προσαρμοστικής επανάχρησης (adaptive reuse). Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, τα βιομηχανικά κτίρια δεν αντιμετωπίζονται ως κατασκευές που πρέπει να διατηρηθούν αμετάβλητες ούτε ως κελύφη που μπορούν να μετασχηματιστούν χωρίς περιορισμούς, αλλά ως δυναμικοί οργανισμοί που εξελίσσονται διατηρώντας τα βασικά στοιχεία της ιστορικής τους φυσιογνωμίας (Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Η προσαρμοστική επανάχρηση αποτελεί, επομένως, μια αρχιτεκτονική στρατηγική που επιδιώκει να εξισορροπήσει τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τις λειτουργικές ανάγκες της σύγχρονης πόλης (Bullen and Love, 2011).

Η συγκεκριμένη προσέγγιση βασίζεται στην παραδοχή ότι η μακροχρόνια διατήρηση ενός ιστορικού κτιρίου εξαρτάται από την ικανότητά του να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες (Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Ένα βιομηχανικό συγκρότημα που παραμένει ανενεργό είναι πιθανό να οδηγηθεί σταδιακά σε περαιτέρω υποβάθμιση, ακόμη και αν προστατεύεται θεσμικά ως στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς. Αντίθετα, η ένταξη νέων λειτουργιών σε αυτό επιτρέπει τη συνέχιση της παρουσίας του στην καθημερινή ζωή της πόλης, διατηρώντας ενεργό τόσο την αρχιτεκτονική του υπόσταση όσο και τη συμβολική του σημασία. Η προσαρμοστική επανάχρηση δεν επιδιώκει, συνεπώς, να αναπαραγάγει το παρελθόν, αλλά να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε αυτό να εξακολουθεί να αποτελεί ενεργό στοιχείο του παρόντος. Η προσέγγιση αυτή διαφοροποιείται τόσο από την αυτούσια διατήρηση όσο και από την ολοκληρωτική ανακατασκευή. Στην πρώτη περίπτωση, η αυστηρή προστασία ενός κτιρίου χωρίς τη δυνατότητα προσαρμογής του σε νέες χρήσεις μπορεί να περιορίσει τη λειτουργικότητά του και να δυσχεράνει τη βιώσιμη

διατήρηση του.

Στη δεύτερη, η εκτεταμένη αλλοίωση ή αντικατάσταση των ιστορικών χαρακτηριστικών του ενδέχεται να οδηγήσει στην απώλεια της πολιτιστικής και χωρικής του ταυτότητας. Η προσαρμοστική επανάχρηση επιχειρεί να ισορροπήσει ανάμεσα στις δύο αυτές προσεγγίσεις, διατηρώντας τα στοιχεία που συγκροτούν τον χαρακτήρα του κτιρίου και ενσωματώνοντας τις απαραίτητες επεμβάσεις που επιτρέπουν τη σύγχρονη λειτουργία του. Παράλληλα, η αξιοποίηση του υφιστάμενου κτιριακού αποθέματος μπορεί να περιορίσει την ανάγκη για νέες κατασκευές και την κατανάλωση νέων υλικών, προσδίδοντας στην προσαρμοστική επανάχρηση και μια περιβαλλοντική διάσταση που συνδέεται με τη σύγχρονη συζήτηση για τη βιωσιμότητα (Bullen and Love, 2011; Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Υπό αυτή την οπτική, η αρχιτεκτονική επέμβαση δεν αντιμετωπίζεται ως διαδικασία αντικατάστασης του παλαιού, αλλά ως διαδικασία διαλόγου ανάμεσα στις διαφορετικές ιστορικές φάσεις του ίδιου χώρου.

Η αποτελεσματικότητα της προσαρμοστικής επανάχρησης αποτυπώνεται στα παραδείγματα που εξετάστηκαν στα προηγούμενα υποκεφάλαια. Τόσο η Tate Modern όσο και το Coal Drops Yard δεν αποτελούν απλώς περιπτώσεις διατήρησης ιστορικών βιομηχανικών κελυφών, αλλά παραδείγματα όπου η νέα αρχιτεκτονική παρέμβαση αναπτύχθηκε με σεβασμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συγκροτούσαν την ιστορική και χωρική τους ταυτότητα. Στην περίπτωση της Tate Modern, η διατήρηση της μορφολογίας του πρώην Bankside Power Station επέτρεψε στη βιομηχανική του φυσιογνωμία να παραμείνει αναγνωρίσιμη, ακόμη και μετά την ένταξη μιας εντελώς διαφορετικής λειτουργίας. Αντίστοιχα, στο Coal Drops Yard, η νέα αρχιτεκτονική επέμβαση δεν επιχείρησε να αποκρύψει ή να αντικαταστήσει το ιστορικό συγκρότημα, αλλά να δημιουργήσει έναν διάλογο ανάμεσα στα υφιστάμενα βιομηχανικά κτίρια και τις σύγχρονες προσθήκες. Και στις δύο περιπτώσεις, η επιτυχία της επανάχρησης δεν οφείλεται μόνο στη λειτουργική προσαρμογή των κτιρίων, αλλά κυρίως στη διατήρηση της ιστορικής τους αναγνωρισιμότητας μέσα στη νέα αστική πραγματικότητα. Η παραπάνω διαπίστωση αναδεικνύει ότι η προσαρμοστική επανάχρηση δεν αποτελεί ένα ενιαίο σχεδιαστικό πρότυπο που εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο σε κάθε περίπτωση.

> *“A process of reevaluation between different sorts of values. ”*
>
> - Bie Plevoets & Koenraad Van Cleempoel

Αντίθετα, κάθε βιομηχανικό συγκρότημα απαιτεί μια διαφορετική προσέγγιση, η οποία λαμβάνει υπόψη την ιστορική του αξία, τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, τη σχέση του με τον αστικό ιστό και τις σύγχρονες ανάγκες της περιοχής στην οποία εντάσσεται. Η αρχιτεκτονική παρέμβαση καλείται, επομένως, να ισορροπήσει ανάμεσα στη διατήρηση των στοιχείων που συγκροτούν την ταυτότητα του τόπου και στην ενσωμάτωση νέων λειτουργιών που θα εξασφαλίσουν τη βιώσιμη συνέχιση της ζωής του κτιρίου (Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Η επιτυχία μιας επανάχρησης δεν μετριέται μόνο από την αισθητική ποιότητα του αποτελέσματος, αλλά από την ικανότητά της να διατηρεί ενεργή τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της πόλης. Υπό αυτή την οπτική, η προσαρμοστική επανάχρηση μπορεί να θεωρηθεί μία από τις σημαντικότερες στρατηγικές διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς στη σύγχρονη αρχιτεκτονική (Bullen and Love, 2011; Plevoets and Van Cleempoel, 2019). Δεν περιορίζεται στη διάσωση ενός ιστορικού κελύφους, αλλά συμβάλλει στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, στην παραγωγή νέου αστικού χώρου και στη δημιουργία συνθηκών που επιτρέπουν στο βιομηχανικό ερείπιο να εξακολουθεί να αποτελεί ενεργό στοιχείο της πόλης (Halbwachs, 1992; Lefebvre, 1991). Με τον τρόπο αυτό, η επανάχρηση λειτουργεί ως μηχανισμός που συνδέει την πολιτιστική κληρονομιά με τις σύγχρονες ανάγκες, αποδεικνύοντας ότι η προστασία του παρελθόντος και η αστική ανάπτυξη δεν αποτελούν αντικρουόμενες διαδικασίες, αλλά μπορούν να συνυπάρξουν μέσα από έναν ισορροπημένο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.

Ο καθορισμός του θεωρητικού πλαισίου της παρούσας εργασίας καταδεικνύει ότι το βιομηχανικό ερείπιο δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως κατάλοιπο μιας προηγούμενης παραγωγικής περιόδου. Αντίθετα, αποτελεί ένα σύνθετο χωρικό και πολιτιστικό φαινόμενο, μέσα στο οποίο συνυπάρχουν διαφορετικές χρονικότητες, διατηρείται η συλλογική μνήμη και δημιουργούνται δυνατότητες επανένταξης στον σύγχρονο αστικό χώρο. Η προσαρμοστική επανάχρηση αποτελεί, επομένως, το μέσο μέσα από το οποίο το ερείπιο μπορεί να μετατραπεί από ανενεργό κατάλοιπο σε ενεργό παράγοντα αστικής συνέχειας και μετασχηματισμού. Η θεωρητική αυτή θέση αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα επανεξεταστούν στη συνέχεια η Tate Modern και ο Coal Drops Yard και επιπλέον το Matadero Madrid, όχι ως τρία απλώς επιτυχημένα παραδείγματα επανάχρησης, αλλά ως διαφορετικές αρχιτεκτονικές και αστικές στρατηγικές. Η συγκριτική τους εξέταση θα επιτρέψει να διερευνηθεί πώς η διατήρηση της βιομηχανικής μνήμης, η αξιοποίηση του υφιστάμενου χωρικού αποθέματος και η εισαγωγή νέων χρήσεων μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετικές μορφές αστικής αναγέννησης και αναδιάρθρωσης του αστικού ιστού.

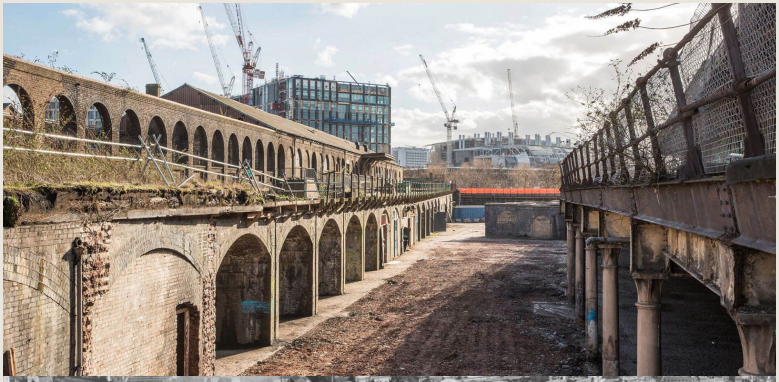

Coal Drops Yard, London, αρχική κατάσταση (εικ.2)

Tate Modern, London, αρχική κατάσταση (εικ.3)

Matadero, Madrid, αρχική κατάσταση (εικ.4)

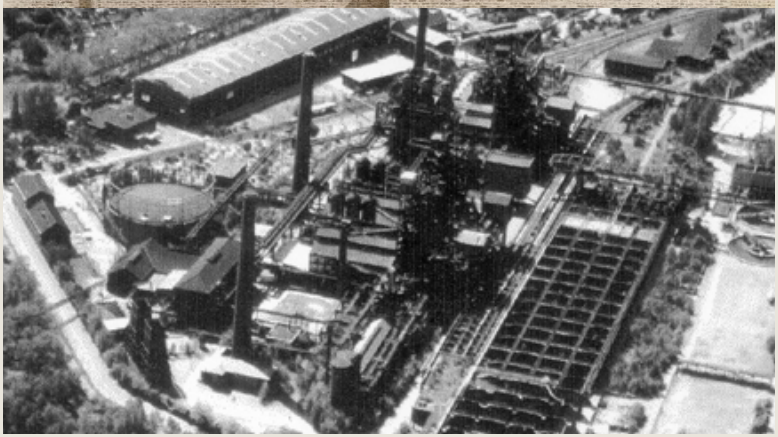

Landschaftpark, Duisburg, αρχική κατάσταση (εικ.5)

03

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ

Ως παραγόντων αστικού μετασχηματισμού

03 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

3.1 Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων ως στρατηγική βιώσιμου αστικού μετασχηματισμού

3.2 Τα βιομηχανικά ερείπια ως αστικά κενά και χωρικό απόθεμα

3.3 Η πολιτιστική βιωσιμότητα: συλλογική μνήμη, ταυτότητα και βιομηχανική κληρονομιά

3.4 Κοινωνική βιωσιμότητα, αστική αναγέννηση και gentrification

3.5 Οικολογική βιωσιμότητα και μεταβιομηχανικό τοπίο

3.6 Αστική αναδιάρθρωση και η ευρύτερη επίδραση της επανάχρησης

3.7 Συγκριτική σύνθεση: η βιωσιμότητα ως πλαίσιο επανάχρησης

3.1

Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων ως στρατηγική βιώσιμου αστικού μετασχηματισμού

Η θεωρητική ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου ανέδειξε ότι το βιομηχανικό ερείπιο δεν αποτελεί ένα στατικό κατάλοιπο της αποβιομηχάνισης, αλλά έναν ενεργό χωρικό πόρο, ο οποίος μπορεί να συμμετέχει στη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης. Η εγκατάλειψη της αρχικής παραγωγικής λειτουργίας δεν συνεπάγεται την απώλεια της χωρικής, ιστορικής και κοινωνικής αξίας ενός βιομηχανικού συγκροτήματος. Αντίθετα, η επανάχρησή του μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για νέες μορφές αστικής ζωής, διατηρώντας ταυτόχρονα στοιχεία της υφιστάμενης αρχιτεκτονικής και ιστορικής συνέχειας του τόπου. Η προσέγγιση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, καθώς η επανάχρηση του υφιστάμενου κτιριακού και χωρικού αποθέματος μπορεί να συνδέσει την προστασία της κληρονομιάς με περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς στόχους.

Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, η βιωσιμότητα δεν αντιμετωπίζεται ως ένα αποκλειστικά περιβαλλοντικό ζήτημα, αλλά ως μια σύνθετη συνθήκη που αφορά τη δυνατότητα ενός τόπου να διατηρεί και να εξελίσσει τις πολιτισμικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές του αξίες μέσα στον χρόνο. Η επανάχρηση ενός βιομηχανικού ερειπίου μπορεί, επομένως, να συμβάλει στη βιωσιμότητα με περισσότερους από έναν τρόπους: μέσω της αξιοποίησης του υφιστάμενου δομημένου αποθέματος και του περιορισμού της ανάγκης για νέα ανάπτυξη, μέσω της διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς και της συλλογικής μνήμης, αλλά και μέσω της δημιουργίας νέων κοινωνικών και δημόσιων λειτουργιών. Παράλληλα, όμως, η επανάχρηση δεν αποτελεί από μόνη της εγγύηση βιώσιμης ανάπτυξης. Οι νέες επενδύσεις, η αύξηση της ελκυστικότητας μιας περιοχής και η μεταβολή των χρήσεων μπορούν να δημιουργήσουν κοινωνικές πιέσεις, ενώ η περιβαλλοντική διάσταση της επανάχρησης απαιτεί να εξετάζεται και η σχέση του υφιστάμενου δομημένου χώρου με τις φυσικές διεργασίες και το ευρύτερο οικοσύστημα. Η βιωσιμότητα λειτουργεί επομένως ως βασικός άξονας της συγκριτικής ανάλυσης που ακολουθεί. Εξετάζονται ειδικότερα τρεις αλληλένδετες διαστάσεις: η πολιτισμική βιωσιμότητα, η οποία συνδέεται με τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης, της βιομηχανικής κληρονομιάς και της ταυτότητας του τόπου·

η κοινωνική βιωσιμότητα, η οποία αφορά τη δημιουργία νέων μορφών δημόσιας ζωής, την κοινωνική ένταξη και τις επιπτώσεις του αστικού μετασχηματισμού στις υφιστάμενες κοινότητες· και η οικολογική βιωσιμότητα, η οποία αφορά την αξιοποίηση του υφιστάμενου χωρικού αποθέματος, τη σχέση δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος και τη δυνατότητα ενσωμάτωσης οικολογικών διεργασιών στις στρατηγικές επανάχρησης.

Με βάση αυτό το πλαίσιο εξετάζονται τέσσερις περιπτώσεις επανάχρησης βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ευρώπη: η Tate Modern στο Λονδίνο, το Coal Drops Yard στην περιοχή του King's Cross, το Matadero Madrid στη Μαδρίτη και το Landschaftspark Duisburg-Nord στη Γερμανία. Οι περιπτώσεις αυτές επιλέγονται επειδή αντιπροσωπεύουν διαφορετικές στρατηγικές διαχείρισης και επανένταξης βιομηχανικών χώρων στη σύγχρονη πόλη. Η Tate Modern, το Coal Drops Yard και το Matadero Madrid επιτρέπουν την εξέταση της σχέσης ανάμεσα στην πολιτιστική επανάχρηση, τη συλλογική μνήμη, τις νέες αστικές λειτουργίες και τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές. Το Landschaftspark Duisburg-Nord διευρύνει την ανάλυση προς την οικολογική διάσταση, καθώς η διατήρηση της βιομηχανικής υποδομής συνδυάζεται με την επανεμφάνιση και ενεργοποίηση φυσικών διεργασιών και νέων μορφών σχέσης ανάμεσα στο βιομηχανικό τοπίο, τη φύση και τη δημόσια ζωή.

Η συγκριτική εξέταση των παραπάνω περιπτώσεων δεν αποσκοπεί στην ανάδειξη ενός ενιαίου μοντέλου επιτυχημένης επανάχρησης, αντίθετα, επιδιώκει να διερευνήσει υπό ποιες προϋποθέσεις η επανάχρηση ενός βιομηχανικού ερειπίου μπορεί να συμβάλει σε έναν περισσότερο βιώσιμο αστικό μετασχηματισμό. Ειδικότερα, η ανάλυση επικεντρώνεται στη σχέση ανάμεσα στην υφιστάμενη δομή και τις νέες χρήσεις, στη διατήρηση και επανερμηνεία της ιστορικής και συλλογικής μνήμης, στις κοινωνικές και χωρικές επιπτώσεις των παρεμβάσεων, καθώς και στη σχέση του βιομηχανικού ερειπίου με το φυσικό περιβάλλον. Με αυτόν τον τρόπο, τα παραδείγματα λειτουργούν ως διαφορετικές εκδοχές ενός κοινού φαινομένου και επιτρέπουν να εξεταστεί η επανάχρηση όχι απλώς ως αρχιτεκτονική αλλαγή χρήσης, αλλά ως σύνθετη διαδικασία πολιτισμικού, κοινωνικού και οικολογικού μετασχηματισμού της πόλης.

ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Tate Modern, London, England (εικ.6)

Matadero, Madrid, Spain (εικ.7)

Landschaftspark, Duisburg, Germany (εικ.8)

Coal Drops Yard. London, England (εικ.9)

3.2
Τα βιομηχανικά ερείπια ως αστικά κενά και χωρικό απόθεμα

Η αποβιομηχάνιση που χαρακτήρισε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα άφησε πίσω της ένα σημαντικό απόθεμα εγκαταλελειμμένων εργοστασίων, αποθηκών και άλλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Η παύση της παραγωγικής τους λειτουργίας δεν σήμαινε και την εξαφάνιση τους από την πόλη. Τα κτίρια και οι υποδομές παρέμειναν ως υλικά ίχνη μιας προηγούμενης οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις βρέθηκαν σε περιοχές που είχαν πλέον αποκτήσει διαφορετική θέση μέσα στον σύγχρονο αστικό ιστό. Το εγκαταλελειμμένο βιομηχανικό κτίριο μπορεί έτσι να γίνει αντιληπτό ως ένα αστικό κενό: ένας χώρος που έχει χάσει την αρχική του λειτουργία, αλλά εξακολουθεί να διαθέτει χωρική, υλική και ιστορική παρουσία.

Ο Edensor (2005) αντιμετωπίζει τα βιομηχανικά ερείπια όχι απλώς ως εγκαταλελειμμένα κατάλοιπα, αλλά ως χώρους στους οποίους η φθορά, η υλικότητα και τα ίχνη της προηγούμενης χρήσης δημιουργούν νέες δυνατότητες ανάγνωσης και εμπειρίας. Το ερείπιο βρίσκεται έτσι σε μια μεταβατική κατάσταση, όπου διαφορετικές χρονικές και υλικές στρώσεις παραμένουν ορατές. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη θεωρία του Lefebvre (1991), σύμφωνα με την οποία ο χώρος παράγεται και μετασχηματίζεται μέσα από κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές. Η εγκατάλειψη ενός βιομηχανικού συγκροτήματος μπορεί επομένως να θεωρηθεί όχι ως οριστικό τέλος της ζωής του χώρου, αλλά ως μια μεταβατική φάση κατά την οποία αλλάζουν οι σχέσεις που τον οργανώνουν.

Από αυτή την άποψη, η επανάχρηση διαφοροποιείται από την πλήρη αντικατάσταση του υφιστάμενου κτιρίου. Δεν ξεκινά από ένα κενό οικόπεδο, αλλά από έναν χώρο που ήδη διαθέτει κατασκευές, υλικά, υποδομές και ιστορικές αναφορές. Η διατήρηση αυτών των στοιχείων μπορεί να περιορίσει την ανάγκη για πλήρη κατεδάφιση και νέα κατασκευή, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει την ενσωμάτωση της ιστορίας του τόπου στη νέα του λειτουργία. Η adaptive reuse έχει, για τον λόγο αυτό, συνδεθεί με ευρύτερες στρατηγικές βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, καθώς μπορεί να αξιοποιήσει το υφιστάμενο κτιριακό απόθεμα και να συνδυάσει περιβαλλοντικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές παραμέτρους (Bullen and Love, 2011). Ωστόσο, η επανάχρηση δεν είναι από μόνη της συνώνυμη με τη

βιωσιμότητα, καθώς η νέα χρήση μπορεί να δημιουργήσει πρόσθετες απαιτήσεις και νέες οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις. Οι περιπτώσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα παρουσιάζουν διαφορετικές εκδοχές αυτής της διαδικασίας. Στην Tate Modern, το πρώην Bankside Power Station μετατράπηκε από ανενεργή βιομηχανική εγκατάσταση σε μουσείο σύγχρονης τέχνης. Στο Coal Drops Yard, ένα ευρύτερο σύνολο ιστορικών σιδηροδρομικών και αποθηκευτικών εγκαταστάσεων εντάχθηκε σε μια νέα περιοχή μικτών χρήσεων, ενώ στο Matadero Madrid το πρώην δημοτικό σφαγείο μετασχηματίστηκε σταδιακά σε κέντρο πολιτιστικής δημιουργίας. Στο Landschaftspark Duisburg-Nord, αντίθετα, το βιομηχανικό συγκρότημα μετασχηματίστηκε σε ένα μεταβιομηχανικό τοπίο, όπου οι υφιστάμενες κατασκευές συνυπάρχουν με νέες φυσικές και δημόσιες χρήσεις. Παρά τις διαφορές τους, όλες οι περιπτώσεις βασίζονται στην αξιοποίηση ενός ήδη διαμορφωμένου βιομηχανικού αποθέματος αντί της πλήρους διαγραφής του.

Η σύγκριση δείχνει ότι το αστικό κενό δεν αποτελεί μία ενιαία χωρική κατάσταση. Μπορεί να αφορά ένα μεμονωμένο κτίριο, ένα ευρύτερο σύνολο υποδομών ή ένα μεγάλο βιομηχανικό συγκρότημα. Κοινό στοιχείο είναι ότι η εγκατάλειψη δεν σημαίνει απαραίτητα απώλεια της αξίας του χώρου. Αντίθετα, η υφιστάμενη κατασκευή μπορεί να λειτουργήσει ως χωρικό απόθεμα, δηλαδή ως μια ήδη διαμορφωμένη βάση πάνω στην οποία μπορούν να αναπτυχθούν νέες χρήσεις και νέες σχέσεις με την πόλη. Η επανάχρηση μπορεί έτσι να μετατρέψει ένα εγκαταλελειμμένο τμήμα του αστικού ιστού από πρόβλημα σε δυνατότητα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάθε μορφή επανάχρησης είναι εξ ορισμού βιώσιμη. Η αξία του βιομηχανικού ερειπίου δεν βρίσκεται επομένως μόνο στην αρχική του λειτουργία ή στην ιστορική του μορφή, αλλά και στη δυνατότητά του να αποτελέσει μέρος της σύγχρονης πόλης χωρίς να διαγραφεί πλήρως το παρελθόν του. Η επανάχρηση λειτουργεί έτσι ως διαδικασία συνέχειας και μετασχηματισμού: διατηρεί μέρος του υφιστάμενου χωρικού αποθέματος, ενώ παράλληλα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για νέες χρήσεις και νέες κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές σχέσεις.

> *“Industrial ruins are exemplary spaces of disorder”.*
>
> - Tim Edensor

3.3
Πολιτισμική βιωσιμότητα: συλλογική μνήμη, ταυτότητα και βιομηχανική κληρονομιά

Η διατήρηση ενός βιομηχανικού κτιρίου δεν αφορά μόνο τη διατήρηση της υλικής του μορφής. Τα βιομηχανικά συγκροτήματα συνδέονται με την ιστορία της παραγωγής, της εργασίας και της καθημερινής ζωής μιας πόλης και μπορούν, επομένως, να αποτελούν σημαντικά σημεία αναφοράς για τη συλλογική μνήμη. Η σχέση ανάμεσα στον χώρο και τη συλλογική μνήμη μπορεί να κατανοηθεί μέσα από τη θεωρία του Halbwachs (1992), σύμφωνα με την οποία η μνήμη διαμορφώνεται μέσα σε κοινωνικά πλαίσια και σε σχέση με τους χώρους στους οποίους αναπτύσσεται η ζωή των κοινωνικών ομάδων. Για τη βιομηχανική κληρονομιά, αυτό σημαίνει ότι τα εργοστάσια, οι αποθήκες και οι παραγωγικές εγκαταστάσεις δεν αποτελούν μόνο αρχιτεκτονικά αντικείμενα, αλλά συνδέονται με συγκεκριμένες κοινωνικές εμπειρίες και ιστορικές περιόδους.

Το βιομηχανικό ερείπιο λειτουργεί έτσι ως υλικός φορέας μνήμης. Η αρχιτεκτονική μορφή, τα υλικά, οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες και τα ίχνη της προηγούμενης χρήσης διατηρούν στοιχεία της ιστορίας του χώρου, ακόμη και όταν η αρχική του λειτουργία έχει σταματήσει. Ο Edensor (2005) αναδεικνύει ακριβώς αυτή τη σημασία της υλικότητας των βιομηχανικών ερειπίων, ενώ η προσέγγιση του Benjamin (2002) επιτρέπει να ιδωθούν τα υλικά κατάλοιπα ως θραύσματα που παραμένουν μέσα στη σύγχρονη πόλη και μπορούν να αποκτήσουν νέες σημασίες. Η αξία του ερειπίου βρίσκεται επομένως και στη δυνατότητά του να διατηρεί ορατά διαφορετικά χρονικά στρώματα. Η επανάχρηση μεταβάλλει, επομένως, τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Η νέα λειτουργία δεν χρειάζεται να αναπαράγει την αρχική χρήση του κτιρίου, ούτε η διατήρηση της κληρονομιάς να σημαίνει επιστροφή σε μια προηγούμενη κατάσταση. Αντίθετα, η νέα χρήση μπορεί να συνυπάρξει με τα στοιχεία που διατηρούν την ιστορική αναγνωρισιμότητα του χώρου. Με αυτή την έννοια, η πολιτισμική βιωσιμότητα δεν αφορά τη στατική διατήρηση ενός κτιρίου, αλλά τη δυνατότητα της πολιτιστικής του αξίας να παραμένει ενεργή μέσα σε μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες. Η Tate Modern αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας. Το Bankside Power Station διατήρησε βασικά στοιχεία της βιομηχανικής του μορφής, ενώ η μετατροπή του σε μουσείο σύγχρονης τέχνης του έδωσε μια διαφορετική λειτουργία.

Η νέα χρήση δεν εξαφάνισε την προηγούμενη ταυτότητα του κτιρίου, αλλά την ενσωμάτωσε στη νέα του δημόσια εικόνα (Tate Modern, n.d.; Jones, 2013). Ανάλογη σχέση εμφανίζεται στο Matadero Madrid, όπου το πρώην δημοτικό σφαγείο μετασχηματίστηκε σταδιακά σε σύνολο χώρων πολιτιστικής δημιουργίας, χωρίς να αποκοπεί από την αρχιτεκτονική και ιστορική του ταυτότητα (OECD, 2022; Matadero Madrid, n.d.). Στο Coal Drops Yard, αντίστοιχα, οι ιστορικές αποθήκες και οι σιδηροδρομικές κατασκευές διατηρούν την αναγνωρίσιμη μορφή τους, ενώ εντάσσονται σε νέες εμπορικές, πολιτιστικές και δημόσιες δραστηριότητες.

Οι τρεις περιπτώσεις δείχνουν ότι η πολιτισμική βιωσιμότητα μπορεί να προκύψει μέσα από διαφορετικές μορφές επανάχρησης. Κοινό στοιχείο δεν είναι η ίδια η νέα χρήση, αλλά η διατήρηση μιας σχέσης ανάμεσα στη νέα λειτουργία και στην υλική και ιστορική ταυτότητα του τόπου. Ωστόσο, η διατήρηση της μνήμης δεν είναι ουδέτερη διαδικασία. Όταν ένας εγκαταλελειμμένος βιομηχανικός χώρος μετατρέπεται σε πολιτιστικό, εμπορικό ή τουριστικό προορισμό, δεν διατηρούνται απαραίτητα όλες οι ιστορίες που συνδέονται με αυτόν. Η επανάχρηση μπορεί επομένως να συμβάλει στη διατήρηση της ιστορικής αναγνωρισιμότητας ενός τόπου, αλλά ταυτόχρονα να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ιστορία παρουσιάζεται και γίνεται αντιληπτή.

Η πολιτισμική βιωσιμότητα μπορεί έτσι να νοηθεί ως διαδικασία συνέχειας και επανερμηνείας. Δεν σημαίνει ότι ένας τόπος πρέπει να παραμείνει ίδιος για να διατηρήσει την ταυτότητα του. Αντίθετα, σημαίνει ότι η αλλαγή μπορεί να πραγματοποιείται χωρίς να διακόπτεται πλήρως η σχέση με το παρελθόν. Στην περίπτωση των βιομηχανικών ερειπίων, η επανάχρηση μπορεί να επιτρέψει σε έναν χώρο να αποκτήσει νέα ζωή, διατηρώντας παράλληλα υλικά και άυλα στοιχεία της προηγούμενης ιστορίας του. Το ερώτημα, επομένως, δεν είναι μόνο αν ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο μπορεί να αποκτήσει νέα λειτουργία, αλλά αν μπορεί να παραμείνει αναγνωρίσιμο ως μέρος της ιστορίας του τόπου ενώ ταυτόχρονα συμμετέχει στη σύγχρονη ζωή της πόλης.

3.4

Κοινωνική βιωσιμότητα, αστική αναγέννηση και gentrification

Η επανάχρηση των βιομηχανικών χώρων δεν μεταβάλλει μόνο τη φυσική και πολιτιστική υπόσταση ενός τόπου, αλλά μπορεί να επηρεάσει και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται γύρω από αυτόν. Όταν ένα εγκαταλελειμμένο βιομηχανικό συγκρότημα αποκτά νέα λειτουργία, συχνά αυξάνεται η επισκεψιμότητα, δημιουργούνται νέες δραστηριότητες και μεταβάλλεται η εικόνα της ευρύτερης περιοχής. Η διαδικασία αυτή μπορεί να συμβάλει στην αναζωογόνηση ενός υποβαθμισμένου τμήματος της πόλης, δεν οδηγεί όμως απαραίτητα σε κοινωνικά βιώσιμα αποτελέσματα. Το ερώτημα επομένως δεν είναι μόνο αν ένας χώρος επανενεργοποιείται, αλλά και για ποιους γίνεται πιο ελκυστικός και ποιοι μπορούν να συνεχίσουν να έχουν πρόσβαση σε αυτόν. Η σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό, την αστική ανάπτυξη και τις κοινωνικές μεταβολές έχει αναλυθεί ιδιαίτερα από τη Zukin (1995), η οποία δείχνει ότι ο πολιτισμός μπορεί να αποτελέσει εργαλείο οικονομικής και συμβολικής αναβάθμισης συγκεκριμένων περιοχών. Η διαδικασία αυτή συνδέεται με το gentrification, δηλαδή με τον κοινωνικό και οικονομικό μετασχηματισμό περιοχών που συνοδεύεται από αύξηση της αξίας της γης και είσοδο περισσότερο εύπορων κοινωνικών ομάδων. Παράλληλα, ο Harvey (2001) επισημαίνει ότι ο αστικός χώρος αποτελεί και αντικείμενο επένδυσης και παραγωγής αξίας. Η μετατροπή ενός εγκαταλελειμμένου βιομηχανικού χώρου σε πολιτιστικό ή εμπορικό προορισμό μπορεί επομένως να μεταβάλει όχι μόνο τη χρήση του κτιρίου, αλλά και την οικονομική και κοινωνική θέση της περιοχής.

Η Tate Modern παρουσιάζει με σαφήνεια αυτή τη διπλή διάσταση. Η μετατροπή του Bankside Power Station σε μουσείο δημιούργησε έναν σημαντικό πολιτιστικό προορισμό και συνέβαλε στην αναβάθμιση της South Bank, ενώ η αυξημένη επισκεψιμότητα ενίσχυσε τη σύνδεση της περιοχής με το ευρύτερο δίκτυο πολιτιστικών και τουριστικών δραστηριοτήτων του Λονδίνου (Hennebury, 2010; Zukin, 1995). Ανάλογη δυναμική παρατηρείται στο Coal Drops Yard, όπου η επανάχρηση των ιστορικών αποθηκών εντάχθηκε στην ευρύτερη ανασυγκρότηση του King's Cross, συνδέοντας τη βιομηχανική κληρονομιά με νέες εμπορικές, πολιτιστικές και δημόσιες δραστηριότητες. Στο Matadero Madrid, αντίθετα, η νέα λειτουργία βασίζεται περισσότερο στην πολιτιστική δημιουργία, την καλλιτεχνική

παραγωγή και τη συμμετοχή διαφορετικών φορέων, δημιουργώντας ένα νέο πολιτιστικό οικοσύστημα μέσα στο πρώην βιομηχανικό συγκρότημα (OECD, 2022). Οι περιπτώσεις αυτές δείχνουν ότι η κοινωνική βιωσιμότητα δεν ταυτίζεται με την απλή δημιουργία δημόσιων ή πολιτιστικών λειτουργιών. Ένας χώρος μπορεί να είναι ανοιχτός στο κοινό και ταυτόχρονα να εντάσσεται σε μια διαδικασία που αυξάνει το κόστος κατοίκησης ή μεταβάλλει το κοινωνικό προφίλ της ευρύτερης περιοχής. Η πρόσβαση δεν είναι επομένως μόνο ζήτημα φυσικής εισόδου στον χώρο, αλλά συνδέεται με το κόστος, το είδος των δραστηριοτήτων, την εικόνα που αποκτά η περιοχή και το κατά πόσο οι υφιστάμενες κοινωνικές ομάδες αισθάνονται ότι ο νέος χώρος εξακολουθεί να αποτελεί μέρος της καθημερινότητας τους.

Παράλληλα, το gentrification δεν πρέπει να παρουσιάζεται ως αυτόματο αποτέλεσμα κάθε έργου επανάχρησης. Η πολιτιστική αναγέννηση μπορεί να αποτελέσει έναν από τους παράγοντες που ενισχύουν την ελκυστικότητα μιας περιοχής, αλλά οι κοινωνικές μεταβολές εξαρτώνται και από τις πολιτικές κατοικίας, την αγορά ακινήτων, τις δημόσιες επενδύσεις και τις ευρύτερες οικονομικές συνθήκες. Η επανάχρηση επομένως δεν οδηγεί αναγκαστικά σε εκτοπισμό, αλλά μπορεί να συμμετέχει σε διαδικασίες που αυξάνουν την πίεση προς αυτή την κατεύθυνση. Η κοινωνικά βιώσιμη επανάχρηση απαιτεί, συνεπώς, να εξετάζεται όχι μόνο η επιτυχία της νέας χρήσης, αλλά και το κατά πόσο τα οφέλη του μετασχηματισμού μπορούν να διαχυθούν στην ευρύτερη κοινωνία.

Η κοινωνική διάσταση της επανάχρησης συνδέεται έτσι άμεσα με την πολιτισμική διάσταση που εξετάστηκε προηγουμένως. Η βιομηχανική κληρονομιά δεν αποτελεί μόνο υλικό κατάλοιπο, αλλά συνδέεται με ανθρώπους, εργασιακές εμπειρίες και συλλογικές μνήμες. Η διατήρηση της ιστορικής ταυτότητας του χώρου χρειάζεται επομένως να συνοδεύεται από μια αντίστοιχη προσπάθεια διατήρησης της κοινωνικής του προσβασιμότητας. Η επόμενη διάσταση αφορά το περιβαλλοντικό και οικολογικό επίπεδο της ίδιας διαδικασίας και τον τρόπο με τον οποίο ο μετασχηματισμός του πρώην βιομηχανικού χώρου μπορεί να συνδεθεί με τις φυσικές διεργασίες και το οικοσύστημα της πόλης.

3.5

Οικολογική βιωσιμότητα και μεταβιομηχανικό τοπίο

Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων αποκτά μια επιπλέον διάσταση όταν εξετάζεται η σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον. Η εγκατάλειψη ενός βιομηχανικού συγκροτήματος δεν σημαίνει ότι ο χώρος παραμένει αδρανής. Με την παύση της παραγωγικής δραστηριότητας, η βλάστηση, το νερό, το έδαφος και άλλες φυσικές διεργασίες μπορούν σταδιακά να επανεμφανιστούν και να μετασχηματίσουν το πρώην βιομηχανικό τοπίο. Το ερείπιο μπορεί έτσι να αντιμετωπιστεί όχι μόνο ως κτιριακό απόθεμα που περιμένει μια νέα ανθρώπινη χρήση, αλλά ως ένα σύνθετο σύστημα στο οποίο συνυπάρχουν υλικές, κοινωνικές και φυσικές διαδικασίες. Η προσέγγιση αυτή διευρύνει την έννοια της βιωσιμότητας. Η περιβαλλοντική διάσταση της επανάχρησης δεν αφορά αποκλειστικά την ενεργειακή απόδοση ενός κτιρίου ή τη μείωση των νέων κατασκευών, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ένας ήδη μετασχηματισμένος από τη βιομηχανία τόπος μπορεί να προσαρμοστεί στις σύγχρονες οικολογικές συνθήκες. Η φύση δεν χρειάζεται να θεωρείται στοιχείο που πρέπει απλώς να ελεγχθεί ή να απομακρυνθεί κατά την αποκατάσταση ενός βιομηχανικού χώρου. Μπορεί, αντίθετα, να αποτελέσει ενεργό μέρος της διαδικασίας επανένταξής του στην πόλη.

Ο Langhorst (2014) προσεγγίζει τα μεταβιομηχανικά τοπία ως χώρους στους οποίους βρίσκονται σε συνεχή διαπραγμάτευση οι ανθρώπινες και οι μη ανθρώπινες διαδικασίες. Η φύση και ο πολιτισμός δεν αποτελούν, σύμφωνα με αυτή την οπτική, δύο απολύτως διαχωρισμένες κατηγορίες. Το μεταβιομηχανικό τοπίο διαμορφώνεται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδρασή τους, καθώς η ανθρώπινη παρέμβαση συνυπάρχει με διαδικασίες που δεν μπορούν να ελεγχθούν πλήρως από τον σχεδιασμό (Langhorst, 2014). Η παρατήρηση αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τα βιομηχανικά ερείπια, επειδή επιτρέπει να αντιμετωπιστεί η οικολογική μεταβολή όχι ως πρόβλημα προς εξάλειψη, αλλά ως μέρος της ιστορίας και της μελλοντικής εξέλιξης του τόπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης αποτελεί το Landschaftspark Duisburg-Nord στη Γερμανία. Το πρώην μεταλλουργικό συγκρότημα του Thyssen στο Duisburg-Meiderich σταμάτησε τη λειτουργία του το 1985. Από το 1989 και μετά, ο σχεδιασμός του Peter Latz και της ομάδας Latz + Partner αντιμετώπισε την έκταση όχι ως ένα εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο που έπρεπε να αποκατασταθεί στην προηγούμενη κατάσταση, αλλά ως ένα νέο είδος

βιομηχανικά διαμορφωμένου τοπίου. Η έκταση, περίπου 180 εκταρίων, διατήρησε τις βασικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις και παράλληλα απέκτησε νέες περιοχές πρασίνου, υδάτινες διαμορφώσεις, διαδρομές και χώρους δημόσιας χρήσης. Το αποτέλεσμα δεν αποτελεί ένα συμβατικό πάρκο, αλλά έναν χώρο όπου το βιομηχανικό παρελθόν και οι νέες φυσικές διεργασίες συνυπάρχουν. Η ιδιαίτερη σημασία του Landschaftspark βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η ίδια η έννοια της αποκατάστασης. Δεν επιδιώχθηκε η επιστροφή του τόπου σε μια προγενέστερη, υποτιθέμενα φυσική κατάσταση. Αντίθετα, ο σχεδιασμός βασίστηκε στη διατήρηση των υφιστάμενων βιομηχανικών κατασκευών και στην ανάπτυξη νέων σχέσεων ανάμεσα σε αυτές και στο φυσικό περιβάλλον. Όπως αναφέρει η τεκμηρίωση του έργου, η μεταμόρφωση του χώρου βασίζεται στη συνύπαρξη της διατήρησης, της δημιουργίας νέων χώρων και της σταδιακής ανάπτυξης της φύσης, χωρίς να επιδιώκεται η ανακατασκευή ενός παλαιότερου τοπίου.

Η βλάστηση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στρατηγικής. Σε τμήματα του πρώην εργοστασίου η φύση αναπτύχθηκε με σχετικά περιορισμένη παρέμβαση, δημιουργώντας νέους βιότοπους μέσα σε ένα έντονα βιομηχανικό περιβάλλον. Σήμερα το πάρκο φιλοξενεί σημαντική ποικιλία φυτικών και ζωικών ειδών, ενώ συγκεκριμένες περιοχές παραμένουν περισσότερο ελεύθερες από την ανθρώπινη χρήση ώστε να διατηρούνται οι συνθήκες για την ανάπτυξη της βιοποικιλότητας. Η οικολογική αξία του χώρου επομένως δεν προκύπτει από την τοποθέτηση πρασίνου πάνω σε ένα καθαρό αστικό υπόβαθρο, αλλά από τη σταδιακή ανάπτυξη νέων οικολογικών σχέσεων μέσα σε ένα ήδη διαμορφωμένο βιομηχανικό τοπίο. Παράλληλα, οι υφιστάμενες βιομηχανικές κατασκευές δεν λειτουργούν ως αντίθετο στοιχείο προς τη φύση. Οι υψικάμινοι, οι σιδηροδρομικές γραμμές, οι δεξαμενές και οι άλλες υποδομές παραμένουν ορατές και οργανώνουν τη νέα εμπειρία του τοπίου. Οι φυσικές και οι βιομηχανικές δομές συνδέονται μέσα από διαδρομές, υδάτινα συστήματα και περιοχές βλάστησης, δημιουργώντας ένα τοπίο όπου η βιομηχανική κληρονομιά δεν απομονώνεται από το οικοσύστημα αλλά αποτελεί μέρος του. Με αυτόν τον τρόπο, η οικολογική μεταμόρφωση λειτουργεί παράλληλα και ως στρατηγική διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η περίπτωση του Landschaftspark διαφοροποιείται έτσι ουσιαστικά από την Tate Modern, το Coal Drops Yard και το Matadero Madrid. Στις τρεις περιπτώσεις που εξετάστηκαν προηγουμένως, η επανάχρηση οργανώνεται κυρίως γύρω από νέες ανθρώπινες χρήσεις: τον πολιτισμό, το εμπόριο, τη δημιουργική δραστηριότητα και τον δημόσιο χώρο. Στο Landschaftspark, αντίθετα, η οικολογική διάσταση αποτελεί βασικό συστατικό της ίδιας της στρατηγικής μετασχηματισμού. Η νέα λειτουργία του χώρου δεν εξαντλείται σε μια συγκεκριμένη ανθρώπινη χρήση, αλλά βασίζεται

στη συνύπαρξη της βιομηχανικής κληρονομιάς, της δημόσιας ζωής και των φυσικών διεργασιών. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι τρεις άλλες περιπτώσεις στερούνται περιβαλλοντικής διάστασης. Η αξιοποίηση υφιστάμενων βιομηχανικών κατασκευών στην Tate Modern, στο Coal Drops Yard και στο Matadero Madrid περιορίζει την ανάγκη πλήρους αντικατάστασης του υπάρχοντος κτιριακού αποθέματος και αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ευρύτερης συζήτησης για την επανάχρηση. Ωστόσο, το Landschaftspark επιτρέπει να εξεταστεί ένα διαφορετικό επίπεδο οικολογικής βιωσιμότητας: όχι μόνο η διατήρηση της υπάρχουσας κατασκευής, αλλά η ενεργή ενσωμάτωση φυσικών διεργασιών στη νέα ζωή του χώρου.

Μια διαφορετική αλλά συμπληρωματική προσέγγιση εμφανίζεται στο Matadero Madrid. Εκεί η οικολογική διάσταση συνδέεται περισσότερο με την προσαρμογή του δημόσιου υπαίθριου χώρου στις σύγχρονες κλιματικές συνθήκες. Η πρόσφατη μελέτη των Sánchez-Guevara Sánchez et al. (2024) εξετάζει τη δυνατότητα εφαρμογής Nature-Based Solutions στο Matadero για τη μείωση των επιπτώσεων της αστικής θερμικής νησίδας και τη βελτίωση της θερμικής άνεσης κατά τους θερινούς μήνες. Η έρευνα εξετάζει παρεμβάσεις όπως η αύξηση της βλάστησης και η δημιουργία συνθηκών σκίασης και δείχνει ότι μπορούν να βελτιώσουν τις μικροκλιματικές συνθήκες του χώρου, χωρίς όμως να εξαλείφουν πλήρως τη θερμική δυσφορία (Sánchez-Guevara Sánchez et al., 2024).

Η περίπτωση του Matadero είναι σημαντική ακριβώς επειδή δείχνει ότι η οικολογική βιωσιμότητα δεν πρέπει να παρουσιάζεται ως μια απλή προσθήκη πρασίνου. Οι περιβαλλοντικές παρεμβάσεις χρειάζεται να ανταποκρίνονται στις πραγματικές συνθήκες του τόπου και να αξιολογούνται ως προς την αποτελεσματικότητά τους. Παράλληλα, η ιστορική και αρχιτεκτονική αξία του συγκροτήματος θέτει συγκεκριμένους περιορισμούς ως προς το είδος και την έκταση των επεμβάσεων. Η οικολογική προσαρμογή επομένως απαιτεί ισορροπία ανάμεσα στη διατήρηση της κληρονομιάς και στην αντιμετώπιση των σύγχρονων περιβαλλοντικών αναγκών. Η σύγκριση του Landschaftspark με το Matadero δείχνει δύο διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους η οικολογία μπορεί να ενσωματωθεί στην επανάχρηση. Στο Duisburg-Nord, η έμφαση βρίσκεται στη σταδιακή ανάπτυξη οικολογικών διεργασιών και στη συνύπαρξη της φύσης με τα βιομηχανικά κατάλοιπα. Στο Matadero, η έμφαση βρίσκεται περισσότερο στην ενεργή προσαρμογή του δημόσιου χώρου στις κλιματικές συνθήκες μέσω λύσεων που βασίζονται στη φύση. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, η οικολογική διάσταση δεν αντιμετωπίζεται ως ανεξάρτητη από την αρχιτεκτονική και την ιστορία του τόπου.

Η οικολογική βιωσιμότητα αποκτά έτσι διαφορετική σημασία από την απλή περιβαλλοντική «βελτίωση» ενός πρώην βιομηχανικού χώρου. Αφορά τη δυνατότητα του χώρου να εξελίσσεται χωρίς να διαγράφονται οι υφιστάμενες υλικές και ιστορικές του συνθήκες, αλλά και χωρίς να αγνοούνται οι νέες περιβαλλοντικές ανάγκες της πόλης. Το Landschaftspark δείχνει ότι η φύση μπορεί να αποκτήσει ενεργό ρόλο στη μεταμόρφωση ενός βιομηχανικού ερειπίου, ενώ το Matadero δείχνει ότι οι ίδιες αρχές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την προσαρμογή ενός πολιτιστικού χώρου στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Με αυτή την έννοια, η οικολογική βιωσιμότητα συμπληρώνει τις πολιτισμικές και κοινωνικές διαστάσεις που εξετάστηκαν προηγουμένως.

Η επανάχρηση δεν αφορά πλέον μόνο τη διατήρηση της μνήμης ή τη δημιουργία νέων χρήσεων για την κοινωνία, αλλά και τη διαμόρφωση μιας νέας σχέσης ανάμεσα στο δομημένο και το φυσικό περιβάλλον. Το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί έτσι να αποτελέσει ταυτόχρονα φορέα μνήμης, κοινωνικό χώρο και πεδίο οικολογικής μετάβασης.

Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε μια πιο σύνθετη κατανόηση της βιώσιμης επανάχρησης. Δεν υπάρχει μία ενιαία στρατηγική που να μπορεί να εφαρμοστεί σε όλους τους πρώην βιομηχανικούς χώρους. Η βιωσιμότητα εξαρτάται από το ιστορικό και χωρικό πλαίσιο κάθε περίπτωσης και από τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται η διατήρηση, η νέα χρήση, η κοινωνική συμμετοχή και οι οικολογικές ανάγκες. Το Landschaftspark προσθέτει σε αυτή τη συζήτηση μια κρίσιμη διάσταση: τη δυνατότητα να αντιμετωπίζεται το βιομηχανικό ερείπιο ως ένα ζωντανό μεταβιομηχανικό τοπίο και όχι μόνο ως ένα κτίριο που πρέπει να αποκτήσει νέα λειτουργία. Η οικολογική διάσταση ολοκληρώνει έτσι τον βασικό άξονα του κεφαλαίου και επιτρέπει την επόμενη μετάβαση από το επίπεδο του κτιρίου και του τοπίου στο επίπεδο της πόλης. Όταν οι πολιτισμικές, κοινωνικές και οικολογικές επιπτώσεις μιας επανάχρησης επεκτείνονται πέρα από τα όρια του ίδιου του συγκροτήματος, η επανάχρηση μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας ευρύτερης αστικής αναδιάρθρωσης. Το ζήτημα αυτό εξετάζεται στην επόμενη ενότητα.

3.6

Αστική αναδιάρθρωση και η ευρύτερη επίδραση της επανάχρησης

Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων δεν περιορίζεται στη μεταβολή ενός κτιρίου ή ενός συγκεκριμένου συγκροτήματος. Όταν ένας εγκαταλελειμμένος χώρος αποκτά νέα λειτουργία, η αλλαγή αυτή μπορεί να επηρεάσει και τον ευρύτερο αστικό ιστό, μεταβάλλοντας τις χρήσεις γης, τις μετακινήσεις, την οικονομική δραστηριότητα και τον τρόπο με τον οποίο μια περιοχή γίνεται αντιληπτή. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη θεωρία της παραγωγής του χώρου του Lefebvre (1991), σύμφωνα με την οποία ο αστικός χώρος παράγεται και μετασχηματίζεται μέσα από κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Παράλληλα, ο Harvey (2001) συνδέει τις μεταβολές αυτές με τις νέες μορφές επένδυσης και οικονομικής αναδιοργάνωσης του αστικού χώρου.

Η Tate Modern αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η μετατροπή του Bankside Power Station σε μουσείο δεν άλλαξε μόνο τη λειτουργία του ίδιου του κτιρίου, αλλά συνέβαλε στην ευρύτερη αναβάθμιση της South Bank. Η αύξηση της επισκεψιμότητας και η δημιουργία ενός νέου πολιτιστικού προορισμού ενίσχυσαν τη σύνδεση της περιοχής με το κέντρο του Λονδίνου και συνέβαλαν στην ανάπτυξη νέων δημόσιων και εμπορικών δραστηριοτήτων (Hennebury, 2010; Jones, 2013). Στο Coal Drops Yard, αντίστοιχα, η επανάχρηση των ιστορικών αποθηκών εντάχθηκε στη μεγαλύτερη διαδικασία ανασυγκρότησης του King's Cross, όπου πρώην βιομηχανικές και σιδηροδρομικές εκτάσεις μετασχηματίστηκαν σε περιοχή μικτών χρήσεων. Η δημιουργία νέων δημόσιων χώρων και συνδέσεων πεζής κυκλοφορίας συνέβαλε στην επανένταξη μιας περιοχής που για μεγάλο χρονικό διάστημα παρέμενε σχετικά απομονωμένη από τον υπόλοιπο αστικό ιστό. Σ

το Matadero Madrid, η αστική επίδραση της επανάχρησης διαμορφώνεται περισσότερο μέσα από τη σταδιακή ανάπτυξη πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων. Το συγκρότημα λειτουργεί ως δίκτυο χώρων παραγωγής και παρουσίασης πολιτισμού και όχι μόνο ως μεμονωμένος πολιτιστικός προορισμός, ενώ η OECD (2022) αναδεικνύει τη δυνατότητα του πολιτισμού να συμβάλλει στον μετασχηματισμό ενός τόπου μέσα από νέες δραστηριότητες, δίκτυα και μορφές συμμετοχής. Στο Landschaftspark Duisburg-Nord, η ευρύτερη αστική επίδραση προκύπτει διαφορετικά, μέσα από τη μετατροπή ενός μεγάλης κλίμακας

βιομηχανικού χώρου σε δημόσιο μεταβιομηχανικό τοπίο, όπου η βιομηχανική κληρονομιά, η φύση και η δημόσια ζωή συνυπάρχουν. Η σύγκριση των περιπτώσεων δείχνει ότι η αστική αναδιάρθρωση μπορεί να προκύψει μέσα από διαφορετικούς μηχανισμούς: έναν διεθνή πολιτιστικό θεσμό στην Tate Modern, ένα μεγαλύτερο σχέδιο ανάπτυξης μικτών χρήσεων στο Coal Drops Yard, ένα πλαίσιο πολιτιστικής παραγωγής στο Matadero Madrid και μια οικολογικά προσανατολισμένη μεταμόρφωση του βιομηχανικού τοπίου στο Landschaftspark. Παρά τις διαφορές τους, η επανάχρηση υπερβαίνει τα όρια του κτιρίου και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η ευρύτερη περιοχή.

Η διάσταση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τη βιωσιμότητα. Η αξιοποίηση ενός ήδη διαμορφωμένου αστικού αποθέματος μπορεί να περιορίσει την ανάγκη για επέκταση της πόλης σε νέες περιοχές και να αξιοποιήσει υποδομές και χώρους που ήδη υπάρχουν. Η βιωσιμότητα, όμως, δεν προκύπτει μόνο από το γεγονός ότι ένα κτίριο επαναχρησιμοποιείται. Χρειάζεται να εξετάζεται αν η νέα λειτουργία ενισχύει τη συνοχή της περιοχής, αν δημιουργεί πραγματικές δημόσιες και κοινωνικές δυνατότητες και αν οι οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παραμένουν συμβατές με τη μακροπρόθεσμη λειτουργία της πόλης.

Με αυτή την έννοια, η αστική αναδιάρθρωση αποτελεί το σημείο όπου οι διαφορετικές διαστάσεις της βιωσιμότητας συναντώνται. Η πολιτισμική βιωσιμότητα αφορά τη διατήρηση της μνήμης και της ταυτότητας, η κοινωνική βιωσιμότητα αφορά την πρόσβαση και τη συμμετοχή, ενώ η οικολογική βιωσιμότητα αφορά τη σχέση του μετασχηματισμού με το υφιστάμενο περιβάλλον και τις φυσικές διεργασίες. Το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί επομένως να λειτουργήσει ως μηχανισμός εσωτερικής αστικής ανάπτυξης, επειδή επιτρέπει στην πόλη να μετασχηματίσει έναν ήδη διαμορφωμένο χώρο αντί να τον αντιμετωπίσει ως κενό που πρέπει να αντικατασταθεί. Η αξία αυτής της διαδικασίας βρίσκεται στην ικανότητά της να δημιουργεί συνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ενώ παράλληλα ανταποκρίνεται στις κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανάγκες του μέλλοντος. Έτσι, η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων μπορεί να θεωρηθεί όχι μόνο ως στρατηγική διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς, αλλά ως μορφή βιώσιμης αστικής προσαρμογής. Η πραγματική της αξία, ωστόσο, εξαρτάται από την ισορροπία ανάμεσα στη μνήμη, τη νέα χρήση, την κοινωνική ζωή, την οικολογία και την οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η ισορροπία αποτελεί το αντικείμενο της συγκριτικής σύνθεσης που ακολουθεί.

3.7
Αστική αναδιάρθρωση και η ευρύτερη επίδραση της επανάχρησης

Η συγκριτική εξέταση των τεσσάρων περιπτώσεων δείχνει ότι η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων δεν αποτελεί μία ενιαία πρακτική, αλλά μια διαδικασία που μπορεί να συνδυάζει διαφορετικές μορφές βιωσιμότητας. Η Tate Modern, το Coal Drops Yard, το Matadero Madrid και το Landschaftspark Duisburg-Nord διαφοροποιούνται ως προς τη λειτουργία, την κλίμακα και τον τρόπο επέμβασης, συγκλίνουν όμως στην αξιοποίηση ενός υφιστάμενου βιομηχανικού αποθέματος ως βάσης για νέες αστικές και κοινωνικές σχέσεις.Σε πολιτισμικό επίπεδο, η επανάχρηση επιτρέπει τη διατήρηση της υλικής και ιστορικής ταυτότητας των χώρων, χωρίς να απαιτείται η επιστροφή τους στην αρχική τους λειτουργία. Η Tate Modern και το Landschaftspark διατηρούν ιδιαίτερα έντονα τα βιομηχανικά τους ίχνη, ενώ στο Coal Drops Yard και στο Matadero η ιστορική αρχιτεκτονική εντάσσεται σε νέες πολιτιστικές και δημόσιες χρήσεις. Η διαδικασία αυτή επιβεβαιώνει την αντίληψη του Lefebvre (1991) ότι ο χώρος δεν είναι στατικός, αλλά παράγεται και επαναπροσδιορίζεται μέσα από τις νέες κοινωνικές του χρήσεις.

Η κοινωνική διάσταση διαφοροποιείται ανά περίπτωση. Η δημιουργία δημόσιων και πολιτιστικών χώρων μπορεί να ενισχύσει την πρόσβαση και τη συλλογική ζωή, όπως συμβαίνει ιδιαίτερα στο Matadero και στο Landschaftspark. Ωστόσο, η αύξηση της ελκυστικότητας μιας περιοχής μπορεί ταυτόχρονα να συνδεθεί με οικονομικές πιέσεις και αλλαγές στην κοινωνική της σύνθεση. Όπως επισημαίνουν οι Zukin (1995) και Harvey (2001), η πολιτιστική και χωρική αναβάθμιση μπορεί να ενταχθεί σε ευρύτερες διαδικασίες οικονομικής αξιοποίησης του αστικού χώρου. Επομένως, η επανάχρηση δεν είναι κοινωνικά βιώσιμη μόνο επειδή δημιουργεί νέες δραστηριότητες, αλλά πρέπει να εξετάζεται και ως προς το ποιοι μπορούν να επωφεληθούν από αυτές. Η οικολογική διάσταση εμφανίζεται με διαφορετική ένταση στις τέσσερις περιπτώσεις. Το Landschaftspark αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, καθώς η φυσική ανάπτυξη και η βιομηχανική κληρονομιά συνυπάρχουν στο ίδιο μεταβιομηχανικό τοπίο. Στο Matadero, η οικολογική διάσταση συνδέεται περισσότερο με την προσαρμογή του δημόσιου χώρου στις κλιματικές συνθήκες και τις Nature-Based Solutions (Sánchez-Guevara Sánchez et al., 2024). Στην Tate Modern και το Coal Drops Yard, η περιβαλλοντική συμβολή συνδέεται κυρίως με την αξιοποίηση του υφιστάμενου κτιριακού

αποθέματος. Τέλος, οι τέσσερις περιπτώσεις δείχνουν ότι η επανάχρηση μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ευρύτερης αστικής αναδιάρθρωσης. Η Tate Modern συνέβαλε στη μεταμόρφωση της South Bank, το Coal Drops Yard εντάχθηκε στην ευρύτερη ανασυγκρότηση του King's Cross, ενώ το Matadero και το Landschaftspark λειτουργούν ως πολιτιστικοί και δημόσιοι πόλοι μέσα σε μεταβιομηχανικές περιοχές.

Συνολικά, η βιωσιμότητα αναδεικνύεται ως το κοινό πλαίσιο που συνδέει τις διαφορετικές περιπτώσεις, χωρίς όμως να έχει την ίδια μορφή σε καθεμία. Η επανάχρηση μπορεί να είναι πολιτισμικά βιώσιμη μέσω της διατήρησης της μνήμης, κοινωνικά βιώσιμη μέσω της δημιουργίας νέων δημόσιων και συλλογικών χρήσεων και οικολογικά βιώσιμη μέσω της αξιοποίησης του υπάρχοντος αποθέματος και της ενσωμάτωσης φυσικών διεργασιών. Η πραγματική πρόκληση βρίσκεται επομένως στην ισορροπία μεταξύ αυτών των διαστάσεων και στην αποφυγή μιας προσέγγισης που αντιμετωπίζει τη βιωσιμότητα ως ένα μόνο χαρακτηριστικό του σχεδιασμού.

“The space of flows/the space of places”.

- Manuel Castells

Coal Drops Yard, London, μετά την επέμβση (εικ.10)

Tate Modern, London, μετά την επέμβαση (εικ.11)

Matadero, Madrid, μετά την επέμβαση (εικ.12)

Landschaftpark, Duisburg, μετά την επέμβαση (εικ.13)

04

ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

Ένα πλαίσιο επανένταξης των βιομηχανικών ερειπίων στη σύγχρονη πόλη

04 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

4.1 Το βιομηχανικό ερείπιο ως σημείο συνάντησης διαφορετικών χρονικοτήτων

4.2 Η συλλογική μνήμη ως μηχανισμός επιλογής και συνέχειας

4.3 Από τη συλλογική μνήμη στη σύγχρονη ανάγκη

4.4 Ο κύκλος μετασχηματισμού του βιομηχανικού ερειπίου

4.5 Αρχές επανένταξης των βιομηχανικών ερειπίων στη σύγχρονη πόλη

4.6 Το βιομηχανικό ερείπιο ως μηχανισμός αστικής συνέχειας

4.1
Το βιομηχανικό ερείπιο ως σημείο συνάντησης διαφορετικών χρονικοτήτων

Η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων συνήθως ερμηνεύεται ως διαδικασία μετατροπής εγκαταλελειμμένων κτιρίων σε νέους χώρους δραστηριότητας. Η προσέγγιση αυτή, όμως, δεν αρκεί για να εξηγήσει τον ιδιαίτερο ρόλο που τα βιομηχανικά κατάλοιπα μπορούν να αποκτήσουν στη σύγχρονη πόλη. Όπως αναδείχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η αξία τους δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη δυνατότητα να αποκτήσουν μια νέα λειτουργία, αλλά και από την υλικότητα και την ιστορικότητα τους, οι οποίες εξακολουθούν να έχουν σημασία για τον τόπο και την κοινωνία. Η ιδιαιτερότητα του βιομηχανικού ερειπίου έγκειται στο γεγονός ότι συγκεντρώνει μέσα στο ίδιο χωρικό πλαίσιο διαφορετικές ιστορικές φάσεις της πόλης. Τα ίχνη της παραγωγικής λειτουργίας παραμένουν ορατά ακόμη και μετά την παύση της αρχικής χρήσης, ενώ ο ίδιος χώρος εντάσσεται παράλληλα σε νέα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δίκτυα. Το ερείπιο δεν ανήκει επομένως αποκλειστικά ούτε στο παρελθόν ούτε στο παρόν, αλλά αποτελεί έναν ενδιάμεσο χώρο όπου οι μνήμες της βιομηχανικής πόλης συναντούν τις ανάγκες και τις προσδοκίες της σύγχρονης κοινωνίας. Η συνύπαρξη αυτή γίνεται ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις όπου η επανάχρηση δεν επιχειρεί να αποκρύψει τη βιομηχανική προέλευση του χώρου. Τα υλικά, οι φθορές, η μορφολογία και η κλίμακα των παλαιών εγκαταστάσεων παραμένουν αναγνώσιμα, επιτρέποντας στον χρήστη να αντιληφθεί ότι ο χώρος έχει υπάρξει προηγουμένως ως μέρος μιας διαφορετικής μορφής αστικής ζωής. Η νέα χρήση δεν εγκαθίσταται επομένως σε έναν ουδέτερο χώρο, αλλά πάνω σε ένα ήδη φορτισμένο ιστορικά υπόβαθρο, δημιουργώντας μια διαρκή διαπραγμάτευση ανάμεσα στις διαφορετικές χρονικές περιόδους που συνυπάρχουν στον ίδιο τόπο. Η επανάχρηση επιτρέπει έτσι μια διαφορετική μορφή αστικού μετασχηματισμού, κατά την οποία το παρόν δεν οικοδομείται μέσα από την πλήρη άρνηση του παρελθόντος, αλλά μέσα από την επανερμηνεία και την ενσωμάτωση του. Υπό αυτό το πρίσμα, το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να θεωρηθεί ως μηχανισμός σύνδεσης διαφορετικών εποχών της πόλης, καθώς μεταφέρει στοιχεία του παρελθόντος σε νέες μορφές αστικής ζωής. Ωστόσο, αυτή η σύνδεση δεν πραγματοποιείται αυτόματα. Για να αποκτήσει το ερείπιο ουσιαστικό ρόλο στο παρόν, πρέπει να αναγνωριστεί ως φορέας αξίας από την κοινωνία. Από εδώ προκύπτει το επόμενο ερώτημα: με ποιον τρόπο η συλλογική μνήμη καθορίζει ποια στοιχεία του παρελθόντος αξίζει να διατηρηθούν και να μεταφερθούν στο μέλλον της πόλης;

4.2
Η συλλογική μνήμη ως μηχανισμός επιλογής και συνέχειας

Η συλλογική μνήμη αποτελεί έναν από τους βασικότερους μηχανισμούς μέσω των οποίων το βιομηχανικό ερείπιο αποκτά σημασία στο παρόν. Όπως αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο 3, η αξία ενός βιομηχανικού κατάλοιπου δεν προκύπτει μόνο από την υλική του υπόσταση, αλλά και από τις μνήμες, τις εμπειρίες και τις κοινωνικές σχέσεις που έχουν συνδεθεί με αυτό. Με βάση την προσέγγιση του Maurice Halbwachs, η μνήμη δεν αποτελεί αποκλειστικά ατομική διαδικασία, αλλά διαμορφώνεται μέσα σε κοινωνικά πλαίσια και συνδέεται με συγκεκριμένους τόπους (Halbwachs, 1992). Το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί επομένως να λειτουργήσει ως υλικό σημείο αναφοράς, μέσα από το οποίο μια κοινωνία αναγνωρίζει και διατηρεί στοιχεία του συλλογικού της παρελθόντος, συνδυάζοντάς τα με νέες ιδέες και τις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής.

Η σχέση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία όταν ένα βιομηχανικό συγκρότημα παύει να εξυπηρετεί την αρχική του λειτουργία. Η εγκατάλειψη διακόπτει τη σχέση του χώρου με την καθημερινή παραγωγική δραστηριότητα, όμως η υλικότητα του ερειπίου —η μορφή των κτιρίων, τα ίχνη της χρήσης, τα υλικά και η χωρική του οργάνωση— μπορεί να συνεχίσει να λειτουργεί ως φορέας της μνήμης. Η φυσική επιβίωση μιας κατασκευής διατηρεί το αναγνωρίσιμο ιστορικό της περιεχόμενο στο νέο πλαίσιο, ενώ η συλλογική μνήμη λειτουργεί ως μηχανισμός επιλογής, καθώς η κοινωνία επιλέγει, άμεσα ή έμμεσα, ποια ίχνη του παρελθόντος θεωρεί σημαντικά και ποια μπορούν να ενσωματωθούν στη σύγχρονη πόλη. Η διαδικασία αυτή δεν είναι ουδέτερη, καθώς συνδέεται με τις αξίες, τις ανάγκες και τις αντιλήψεις κάθε εποχής (Stone, 2019· Sowińska-Heim, 2020). Η επανάχρηση ενός βιομηχανικού ερειπίου αποτελεί ταυτόχρονα διαδικασία διατήρησης και επανερμηνείας της μνήμης.

Συγκρίνοντας τις μελέτες περίπτωσης που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 3, η σχέση μεταξύ διατήρησης και επανερμηνείας της μνήμης αναδεικνύεται με τρόπο ιδιαίτερο σε κάθε περίπτωση. Ενδεικτικά, στην Tate Modern, το πρώην εργοστάσιο διατηρεί αναγνωρίσιμα στοιχεία της βιομηχανικής του ταυτότητας, ενώ η νέα πολιτιστική λειτουργία μεταφέρει το κτίριο από το παραγωγικό παρελθόν σε ένα νέο πολιτιστικό παρόν. Στο Coal Drops Yard, η ιστορία των σιδηροδρομικών

υποδομών παραμένει ορατή μέσα από τη διατήρηση των ιστορικών κελυφών και την ένταξή τους σε έναν νέο αστικό πυρήνα. Στο Matadero Madrid, η μνήμη του πρώην σφαγείου συνδέεται με μια σταδιακή διαδικασία πολιτιστικής και κοινωνικής επανεργοποίησης, ενώ στο Landschaftspark Duisburg-Nord η μνήμη του βιομηχανικού τοπίου συνυπάρχει με τη διατήρηση των παραγωγικών υποδομών και την ανάπτυξη της φυσικής βλάστησης. Ως γενική διαπίστωση, η πρόθεση για ιστορική και νοηματική συνέχεια στον αστικό χώρο ικανοποιείται ανάλογα με το τι διατηρείται και τι μετασχηματίζεται προς κάτι νέο στο παρόν. Η μνήμη λειτουργεί έτσι ως γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον, χωρίς να παραμένει στατική, αλλά μεταφέρεται σε νέα κοινωνικά και λειτουργικά πλαίσια, αποκτώντας νέες δυνατότητες ερμηνείας.

4.3

Από τη συλλογική μνήμη στη σύγχρονη ανάγκη

Η διατήρηση της συλλογικής μνήμης αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την αναγνώριση της αξίας ενός βιομηχανικού ερειπίου, χρειάζεται όμως παράλληλα να συνδεθεί με την ενεργή παρουσία του στη σύγχρονη πόλη. Όπως υποστηρίζουν οι πρόσφατες μελέτες των Stone (2020) και Sowińska-Heim (2020), ένας χώρος μπορεί να διατηρεί ισχυρή ιστορική και συμβολική αξία και παρ’ όλα αυτά να παραμένει εγκαταλελειμμένος εφόσον η μνήμη δεν τροφοδοτείται από σύγχρονες κοινωνικές απαιτήσεις. Για να επανενταχθεί το βιομηχανικό ερείπιο στην αστική ζωή, απαιτείται η συνάντηση του ιστορικού του αποθέματος με μια νέα κοινωνική και χωρική ανάγκη.

Η σχέση αυτή γίνεται εμφανής στις διαφορετικές περιπτώσεις που εξετάστηκαν. Παρότι η Tate Modern, το Coal Drops Yard και το Matadero Madrid διατηρούσαν διαφορετικά χαρακτηριστικά και διαφορετικές ιστορικές ταυτότητες, η επανεργοποίηση τους πραγματοποιήθηκε όταν το υπάρχον κτιριακό και χωρικό απόθεμα μπορούσε να ανταποκριθεί σε νέες ανάγκες της πόλης. Στην Tate Modern, το βιομηχανικό κέλυφος απέκτησε έναν νέο πολιτιστικό ρόλο, στο Coal Drops Yard δημιουργήθηκε ένας νέος πολυλειτουργικός αστικός πυρήνας, ενώ στο Matadero Madrid το συγκρότημα επανεντάχθηκε μέσα από πολιτιστικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Στο Landschaftspark Duisburg-Nord, αντίστοιχα, η σύγχρονη ανάγκη εκφράζεται μέσα από τη δημιουργία ενός δημόσιου χώρου αναψυχής και περιβαλλοντικής συνύπαρξης, όπου οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις

διατηρούνται και αποκτούν νέο ρόλο σε συνδυασμό με τη φυσική επανεμφάνιση της βλάστησης. Η μνήμη συνέβαλε στην αναγνώριση και διατήρηση της αξίας των χώρων, ενώ η νέα χρήση τους επέτρεψε να αποκτήσουν ενεργό ρόλο στο παρόν.

Η διαδικασία αυτή δείχνει ότι η επανάχρηση αποτελεί μια ουσιαστική διαδικασία επανανοηματοδότησης. Όπως επισημαίνει η Marini (2024), το ερείπιο λειτουργεί ως αστικό παλίμψηστο, όπου οι παλαιοί χώροι αποκτούν νέες λειτουργίες διατηρώντας παράλληλα την ιστορική τους ταυτότητα. Η νέα χρήση οικοδομείται πάνω στη μνήμη, εμπλουτίζοντάς την. Τα ίχνη της προηγούμενης ζωής παραμένουν στο υλικό και χωρικό υπόβαθρο του ερειπίου, ενώ ταυτόχρονα ενσωματώνονται νέες δραστηριότητες, νέοι χρήστες και νέες κοινωνικές σχέσεις. Η σχέση ανάμεσα στη μνήμη και την ανάγκη διαμορφώνεται ως ένας διάλογος ανάμεσα σε διαφορετικές χρονικές και κοινωνικές συνθήκες. Όπως αναλύουν οι Plevoets & Van Cleempoel (2021), η επανάχρηση συνιστά έναν διαχρονικό διάλογο (temporal dialogue), δηλαδή μια διαδικασία κατά την οποία τα ιστορικά στρώματα μνήμης συνυπάρχουν και επανερμηνεύονται σε σχέση με τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές απαιτήσεις του παρόντος. Από τη μία πλευρά βρίσκεται η ιστορική και συλλογική μνήμη του τόπου, η οποία αποτυπώνεται στα υλικά, στις μορφές και στα ίχνη του βιομηχανικού ερειπίου. Από την άλλη βρίσκεται η ανάγκη της σύγχρονης κοινωνίας για χώρους πολιτισμού, εκπαίδευσης, συνάντησης, αναψυχής ή οικονομικής δραστηριότητας. Η επιτυχία της επανάχρησης εξαρτάται από την ικανότητα σύνδεσης αυτών των δύο διαστάσεων, ισορροπώντας ανάμεσα στην προστασία της ιδιαίτερης ταυτότητας του χώρου και στην αποφυγή της μετατροπής του σε ένα στατικό αντικείμενο, αποκομμένο από τη σύγχρονη ζωή της πόλης.

Η πραγματική αξία του βιομηχανικού ερειπίου βρίσκεται επομένως στη δυνατότητά του να δημιουργεί συνέχεια ανάμεσα σε διαφορετικές περιόδους της πόλης ως τόπος μετάβασης, με μνήμη και την σύγχρονη ανάγκη να λειτουργούν συμπληρωματικά. Η κυκλική αστική ανάπτυξη (Gravagnolo et al., 2025) του μετασχηματισμού του ερειπίου αποτελεί μια διαδικασία που εξελίσσεται οργανικά μέσα στον χρόνο. Η πορεία αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένα ευρύτερο σχήμα, στο οποίο η παραγωγική λειτουργία διακόπτεται, ο χώρος εγκαταλείπεται, η μνήμη διατηρεί και επαναξιολογεί την ιστορική του σημασία, ενώ μια νέα ανάγκη δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την επανεργοποίησή του. Στη συνέχεια, η επανάχρηση οδηγεί σε μια νέα μορφή αστικής ζωής. Η πορεία αυτή λειτουργεί ως ένα αναλυτικό σχήμα που βοηθά να κατανοήσουμε τις διαφορετικές διαδικασίες μετασχηματισμού που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία, εισάγοντας τον επόμενο άξονα του κεφαλαίου: τη διερεύνηση του κύκλου μετασχηματισμού του βιομηχανικού ερειπίου.

4.4

Ο κύκλος μετασχηματισμού του βιομηχανικού ερειπίου

Η πορεία ενός βιομηχανικού ερειπίου από την αρχική του λειτουργία έως την επανένταξη του στη σύγχρονη πόλη φανερώνεται ως ένας δυναμικός κύκλος μετασχηματισμού. Η διακοπή της παραγωγικής λειτουργίας οδηγεί στην εγκατάλειψη και στη σταδιακή αποσύνδεση του χώρου από την καθημερινή ζωή της πόλης. Ωστόσο, το τέλος της αρχικής χρήσης σηματοδοτεί την αφετηρία ενός νέου κεφαλαίου για την ιστορία του χώρου, καθώς η υλική του υπόσταση, τα ίχνη της προηγούμενης λειτουργίας και η συλλογική μνήμη διατηρούν ενεργή τη σχέση του με την κοινωνία και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια μελλοντική επανεργοποίηση.

Ο κύκλος αυτός περιγράφεται μέσα από διαδοχικές, αλλά όχι απόλυτα υποχρεωτικές, φάσεις: λειτουργία εγκατάλειψη λανθάνουσα κατάσταση αναγνώριση αξίας επανερμηνεία επανάχρηση νέα αστική λειτουργία. Η αρχική παραγωγική χρήση αποτελεί το σημείο εκκίνησης, ενώ η εγκατάλειψη σηματοδοτεί τη διακοπή της προηγούμενης σχέσης του χώρου με την πόλη. Ακολουθεί μια περίοδος κατά την οποία το ερείπιο μπορεί να παραμένει αδρανές. Όπως σημειώνουν οι Stone (2020) και Sowińska-Heim (2020), η ενδιάμεση αυτή κατάσταση επιτρέπει την επαναξιολόγηση του υλικού αποθέματος και την επανένταξη της τοπικής ταυτότητας μέσα από νέες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Η αναγνώριση της αξίας αποτελεί κρίσιμο σημείο της διαδικασίας, καθώς στοιχεία που προηγουμένως συνδέονταν αποκλειστικά με την παραγωγική λειτουργία αρχίζουν να αποκτούν διαφορετική σημασία. Η αρχιτεκτονική μορφή, τα υλικά, η ιστορική προέλευση και η συλλογική μνήμη μετατρέπουν ένα εγκαταλελειμμένο συγκρότημα σε φορέα πολιτιστικής και αστικής αξίας, συνιστώντας μια κοινωνική και πολιτισμική αναγνώριση του χώρου που συνδέεται με το ερώτημα ποια στοιχεία του παρελθόντος θεωρούνται σημαντικά για να διατηρηθούν. Μέσα από τη διαδικασία της επανερμηνείας, το βιομηχανικό ερείπιο αποκτά νέο νόημα, καθώς η ιστορική του ταυτότητα συνδέεται με τις σύγχρονες ανάγκες της πόλης. Σύμφωνα με τους Plevoets & Van Cleempoel (2021), η επανάχρηση αποτελεί το σημείο στο οποίο η μνήμη και η σύγχρονη ανάγκη συναντώνται πρακτικά μέσω ενός διαχρονικού διαλόγου. Η νέα λειτουργία — πολιτιστική, κοινωνική, εκπαιδευτική, εμπορική ή μικτή— ενεργοποιεί ξανά το

κτίριο και δημιουργεί νέες σχέσεις ανάμεσα στον χώρο και τους χρήστες του. Όπως έδειξαν οι περιπτώσεις που εξετάστηκαν, η διαδικασία αυτή επεκτείνεται πέρα από τα όρια του ίδιου του κτιρίου, επηρεάζοντας τον ευρύτερο αστικό ιστό με τη δημιουργία νέων διαδρομών, δημόσιων χώρων, οικονομικών δραστηριοτήτων και κοινωνικών σχέσεων. Με την επανένταξή του στη σύγχρονη πόλη, το πρώην βιομηχανικό ερείπιο αποκτά ενεργό ρόλο και συμμετέχει ξανά στη διαμόρφωση της αστικής ζωής. Η νέα χρήση δεν αποτελεί απαραίτητα το τελικό στάδιο του μετασχηματισμού, αλλά μπορεί να παράγει νέες εμπειρίες, νέες μνήμες και νέες κοινωνικές σχέσεις. Τα νέα αυτά στοιχεία ενδέχεται να οδηγήσουν σε μεταγενέστερες αλλαγές χρήσης, νοήματος ή χωρικής οργάνωσης, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για έναν νέο κύκλο μετασχηματισμού. Το σχήμα της κυκλικής αστικής ανάπτυξης (Gravagnolo et al., 2025) βοηθά να κατανοήσουμε ότι η επανάχρηση αποτελεί μια συλλογική επέμβαση στο πλαίσιο μιας μακρύτερης διαδικασίας, κατά την οποία ο χώρος αλλάζει λειτουργία, νόημα και κοινωνικό ρόλο. Ο κύκλος λειτουργεί ως αναλυτικό εργαλείο και όχι ως προκαθορισμένη πορεία, καθώς ορισμένοι χώροι παραμένουν εγκαταλελειμμένοι, άλλοι κατεδαφίζονται και άλλοι αποκτούν νέες χρήσεις χωρίς να διατηρούν ουσιαστική σχέση με την ιστορική τους ταυτότητα. Η έννοια του κύκλου μετασχηματισμού οδηγεί έτσι στο επόμενο ζήτημα: εφόσον η επανάχρηση αποτελεί μια διαδικασία σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον, ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει μια παρέμβαση ώστε αυτή η σύνδεση να παραμένει ουσιαστική; Το ερώτημα αυτό οδηγεί στις αρχές επανένταξης του βιομηχανικού ερειπίου που εξετάζονται στη συνέχεια.

4.5

Αρχές επανένταξης των βιομηχανικών ερειπίων στη σύγχρονη πόλη

Η πορεία που ακολουθεί το βιομηχανικό ερείπιο από την εγκατάλειψη έως την επανένταξή του στη ζωή της πόλης αναδεικνύει μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των περιπτώσεων που εξετάστηκαν, παρά τις διαφορές τους ως προς τη λειτουργία, την κλίμακα και το κοινωνικό τους πλαίσιο. Τα στοιχεία αυτά συγκροτούν ένα σύστημα αρχών ικανό να υποστηρίξει την ουσιαστική επανένταξη του δομημένου αποθέματος στη σύγχρονη πόλη, διατηρώντας παράλληλα τη σχέση του με την ιστορία και τη συλλογική μνήμη του τόπου.

Πρώτη και σημαντικότερη αρχή αποτελεί η διατήρηση της αναγνωσιμότητας του παρελθόντος. Η αξία του βιομηχανικού ερειπίου έγκειται τόσο στη φυσική του παρουσία όσο και στην ικανότητά του να λειτουργεί ως υλικός φορέας της συλλογικής μνήμης. Η επανάχρηση βασίζεται στη διατήρηση εκείνων των δομικών, μορφολογικών και χωρικών στοιχείων που φανερώνουν την προηγούμενη παραγωγική ζωή του κτιρίου, καθιστώντας ορατή τη διαδοχή των ιστορικών φάσεων και τη συνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν και τη νέα χρήση (Stone, 2019). Εξίσου κρίσιμη αρχή αποτελεί η αποφυγή της μετατροπής του ερειπίου σε ένα στατικό, μουσειοποιημένο έκθεμα αποκομμένο από τον αστικό ιστό. Η ιστορική αξία ενός τόπου διασφαλίζεται οργανικά μέσα από την ενεργό συμμετοχή του στην καθημερινή ζωή της πόλης. Όταν ένα πρώην βιομηχανικό συγκρότημα υποδέχεται νέες λειτουργίες, η μνήμη δεν παραμένει απλώς καταγεγραμμένη στα δομικά υλικά, αλλά μετατρέπεται σε μια ζωντανή και δυναμική διαδικασία, η οποία παράγει νέα νοήματα μέσα από την καθημερινή χρήση του χώρου (Otero-Pailos et al., 2016· Sowińska-Heim, 2020). Μια ακόμη βασική αρχή αφορά τη σύνδεση της επανάχρησης με τις πραγματικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανάγκες του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται. Η επιτυχία ενός μετασχηματισμού εξαρτάται από την ποιότητα της αρχιτεκτονικής παρέμβασης —η οποία ορίζεται ακαδημαϊκά μέσα από τη συνθετική διακρισιμότητα μεταξύ νέου και παλαιού (distinguishability), την κατασκευαστική αντιστρεψιμότητα (reversibility) και τον σεβασμό στην υλική αυθεντικότητα και το genius loci του κτιρίου (Wong, 2017· Plevoets & Van Cleempoel, 2019)— καθώς και από την ικανότητά της να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της τοπικής κοινωνίας. Ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η δημιουργική οικονομία και η δημόσια ζωή προσφέρουν πεδία επανεργοποίησης.

Παράλληλα, η επανάχρηση του υφιστάμενου κτιριακού κελύφους συνιστά θεμελιώδη πράξη περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, καθώς εξοικονομεί την ενσωματωμένη ενέργεια (embodied carbon) των υλικών και προωθεί την κυκλική οικονομία στον αστικό σχεδιασμό (Foster, 2020· Gravagnolo et al., 2025). Η νέα χρήση αποκτά έτσι ουσιαστικό χαρακτήρα όταν συγκροτείται μέσα από διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού (participatory design) και οργανικής αλληλεπίδρασης του χώρου με την κοινότητα. Όπως προτείνεται σε εκτίμηση των περιπτώσεων που εξετάστηκαν, η επανάχρηση ενισχύει παράλληλα τη σχέση του ερειπίου με τον δημόσιο χώρο και το ευρύτερο αστικό δίκτυο. Η αρχιτεκτονική παρέμβαση διαμορφώνει νέες προσβάσεις, ενισχύει τη συνδεσιμότητα των γειτονιών και προσελκύει δραστηριότητες πέρα από τα όρια του κτιρίου, μετατρέποντας το απομονωμένο κέλυφος σε ενεργό κόμβο της δημόσιας ζωής. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η αλληλεπίδραση του ερειπίου με το φυσικό περιβάλλον. Το Landschaftspark Duisburg-Nord αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης, καθώς η φυσική επανεγκατάσταση στον πρώην βιομηχανικό χώρο δεν αντιμετωπίζεται ως στοιχείο προς απομάκρυνση, αλλά ως μέρος της νέας ταυτότητας του τόπου. Στην περίπτωση αυτή, το κτίριο αντιμετωπίζεται ως ένα δυναμικό οικοσύστημα όπου η αρχιτεκτονική συνυπάρχει με τις φυσικές διεργασίες, διευρύνοντας την έννοια της επανένταξης ή και της λειτουργίας πέρα από ένα στενά ανθρωποκεντρικό πλαίσιο.

Όλες οι παραπάνω αρχές συγκλίνουν στην αντίληψη ότι το βιομηχανικό ερείπιο αποκτά ουσιαστική σημασία όταν λειτουργεί ως μέσο διαλόγου μεταξύ των διαφορετικών ιστορικών φάσεων της πόλης, των σύγχρονων κοινωνικών αναγκών και του φυσικού οικοσυστήματος. Η επιτυχία μιας παρέμβασης κρίνεται από την ικανότητά της να μετατρέπει τη συλλογική μνήμη σε καθημερινή αστική εμπειρία, ενώ παράλληλα εντάσσει το κτίριο στις συστημικές δυναμικές του ευρύτερου αστικού και φυσικού χώρου. Οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις λειτουργούν έτσι ως μέσα σύνδεσης ανάμεσα στην ιστορική μορφή, τη σύγχρονη τεχνολογία και τις νέες χρήσεις, επιτρέποντας στην πόλη να εξελίσσεται διατηρώντας την ιστορική της ταυτότητα και προσαρμοζόμενη στο σύγχρονο πλαίσιο. Η επανένταξη του βιομηχανικού ερειπίου δεν αποτελεί επομένως μόνο ζήτημα διατήρησης ή λειτουργικής επανάχρησης, αλλά μια σύνθετη διαδικασία που συνδέεται με τις στρατηγικές επιλογές για τη μελλοντική εξέλιξη του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος.

4.6

Το βιομηχανικό ερείπιο ως μηχανισμός αστικής συνέχειας

Η σημασία του βιομηχανικού ερειπίου αναδύεται μέσα από τη διαρκή αλληλεπίδρασή του με το αστικό ύφασμα και τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές της πόλης. Παρά την παύση της αρχικής του παραγωγικής λειτουργίας, το κτιριακό κέλυφος διατηρεί μια ενεργή παρουσία στον χώρο, λειτουργώντας ως φορέας ιστορικών στρωμάτων και διαφορετικών φάσεων αστικής ζωής (Stone, 2019). Η αξία του επεκτείνεται συνεπώς στη δυνατότητα που προσφέρει για τη μελλοντική εξέλιξη της πόλης, καθώς η μετάβαση από τη βιομηχανική χρήση στην επανάχρηση αφορά σε μια διαδικασία συνέχειας και μετασχηματισμού, κατά την οποία τα δομικά στοιχεία του παρελθόντος διατηρούνται και αποκτούν νέες σημασίες μέσα από σύγχρονες λειτουργίες, που συχνά μάλιστα αντιτίθενται βασικών προηγούμενων συμβάσεων πάνω στις οποίες ένα κτήριο είχε αρχικά δομηθεί. Όπως αναδείχθηκε στις μελέτες περίπτωσης της Tate Modern, του Coal Drops Yard και του Matadero Madrid, η εκάστοτε συνθετική στρατηγική ευθυγραμμίζεται με την υφιστάμενη ιστορική και χωρική ταυτότητα του τόπου. Σε διαφορετική κατεύθυνση, το Landschaftspark Duisburg-Nord δείχνει ότι η επανένταξη μπορεί να επεκταθεί πέρα από την εισαγωγή μιας νέας κτιριακής χρήσης και να περιλαμβάνει την οργανική συνύπαρξη του βιομηχανικού αποθέματος με το φυσικό περιβάλλον.

Κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία κατέχει η συλλογική μνήμη, η οποία υλοποιείται στην ίδια τη φθορά και την τεκτονική δομή του κτιρίου (Wong, 2017). Η νέα αρχιτεκτονική χρήση επιτρέπει στη μνήμη να παράγει νέα νοήματα εντός ενός μεταβαλλόμενου κοινωνικού πλαισίου, μεταφέροντας το υλικό απόθεμα σε μια νέα φάση της αστικής ζωής ή και ευρύτερα της ζωής του ανθρωπογενούς και του φυσικού οικοσυστήματος. Η ενεργοποίηση αυτή προϋποθέτει τη συνάντηση της μνήμης με μια πραγματική κοινωνική ανάγκη, όπως ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η δημιουργική οικονομία, η διαμόρφωση δημόσιων χώρων, η παράλληλη ανάπτυξη φυσικών διεργασιών και εξής (Sowińska-Heim, 2020). Ο κύκλος μετασχηματισμού που αναλύθηκε στην ενότητα 4.4 λειτουργεί ως ένα αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση αυτής της πορείας. Η λανθάνουσα κατάσταση της εγκατάλειψης διαδέχεται την επανεκτίμηση της ιστορικής αξίας του χώρου, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μια νέα αστική λειτουργία που παράγει νέες εμπειρίες, κοινωνικές σχέσεις και φυσικές λειτουργίες, επιτρέποντας στην ιστορία του χώρου να

συνεχίζεται στο μέλλον. Σε αυτό το πλαίσιο εισάγεται και η πλέον σύγχρονη τάση αναφορικά με την οργανική αλληλεπίδραση του κτίσματος με το φυσικό οικοσύστημα, όπου η οργανική επανεμφάνιση της φύσης στον δομημένο χώρο διευρύνει τα όρια του αστικού μετασχηματισμού (Foster, 2020). Υπό αυτή την έννοια, η αστική συνέχεια συνιστά μια δυναμική διαδικασία κατά την οποία η πόλη μετασχηματίζεται διατηρώντας τα ίχνη που συγκροτούν την ταυτότητά της, ενώ το ερείπιο λειτουργεί ως ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα σε διαφορετικές χρονικότητες (Plevoets & Van Cleempoel, 2019).

Συνολικά, το βιομηχανικό ερείπιο συνιστά έναν μηχανισμό αστικής συνέχειας επειδή τοποθετείται στο μεταίχμιο κρίσιμων διπόλων: μεταξύ λειτουργίας και εγκατάλειψης, συλλογικής μνήμης και σύγχρονης ανάγκης, διατήρησης και μετασχηματισμού, τεχνητού και φυσικού, και εξής. Η επανάχρησή του υπερβαίνει την τεχνική ή αμιγώς αρχιτεκτονική επίλυση, αποτελώντας τη διαδικασία μέσα από την οποία η πόλη επαναδιαπραγματεύεται τη σχέση της με την υλική της παρακαταθήκη και το ευρύτερο πλαίσιο, αστικό και φυσικό, όπου αναπτύσσεται. Η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς αναδεικνύεται έτσι σε μια εναλλακτική στρατηγική κυκλικής αστικής ανάπτυξης (Gravagnolo et al., 2024), όπου το χωρικό και ιστορικό απόθεμα μετατρέπει την ασυνέχεια της εγκατάλειψης σε δημιουργική συνέχεια.

“What has been comes together in a flash with the no to form a constellation”.
- Walter Benjamin

05

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συνέχεια της πόλης μέσα από το βιομηχανικό ερείπιο

Η συνέχεια της πόλης μέσα από το βιομηχανικό ερείπιο

Η παρούσα έρευνα ξεκίνησε από ένα βασικό ερώτημα: με ποιον τρόπο το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να μετασχηματιστεί από φορέας συλλογικής μνήμης σε παράγοντα σύγχρονης αστικής εξέλιξης, χωρίς η επανάχρησή του να οδηγεί στη διαγραφή της ιστορικής του ταυτότητας. Η διερεύνηση του ζητήματος μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο και τις μελέτες περίπτωσης ανέδειξε ότι το βιομηχανικό ερείπιο δεν αποτελεί ένα στατικό κατάλοιπο της αποβιομηχάνισης, αλλά ένα υφιστάμενο χωρικό και πολιτισμικό απόθεμα, μέσα στο οποίο συνυπάρχουν διαφορετικές χρονικές και κοινωνικές συνθήκες. Η αξία του επομένως δεν εξαντλείται στην αρχιτεκτονική του διατήρηση, αλλά σχετίζεται με τη δυνατότητά του να συνεχίσει να συμμετέχει στη ζωή της πόλης.

Το Κεφάλαιο 2 έδειξε ότι η επανένταξη ενός βιομηχανικού ερειπίου δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τον τρόπο με τον οποίο παράγεται και μετασχηματίζεται ο αστικός χώρος. Η Tate Modern αποτέλεσε το σημείο εκκίνησης για να εξεταστεί πώς ένα εγκαταλελειμμένο βιομηχανικό κέλυφος αποκτά νέο ρόλο, διατηρώντας παράλληλα την αναγνωρίσιμη ταυτότητά του. Η θεωρητική συζήτηση γύρω από την παραγωγή του χώρου και τη συλλογική μνήμη επέτρεψε στη συνέχεια να μετατοπιστεί το ενδιαφέρον από το ίδιο το κτίριο προς τις σχέσεις του με την πόλη, την κοινωνία και την ιστορική της συνέχεια. Έτσι, η επανάχρηση προσεγγίστηκε εξαρχής όχι ως απλή αλλαγή χρήσης, αλλά ως διαδικασία μέσα από την οποία το παρελθόν μπορεί να αποκτήσει θέση στο παρόν.

Η συγκριτική ανάλυση του Κεφαλαίου 3 επιβεβαίωσε ότι αυτή η διαδικασία δεν ακολουθεί ένα ενιαίο μοντέλο. Η Tate Modern, το Coal Drops Yard και το Matadero Madrid ανέδειξαν διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους η βιομηχανική κληρονομιά συνδέεται με νέες πολιτιστικές, κοινωνικές και αστικές λειτουργίες, ενώ το Landschaftspark Duisburg-Nord διεύρυνε την προσέγγιση προς τη σχέση του βιομηχανικού αποθέματος με το φυσικό περιβάλλον. Η επανάχρηση, επομένως, συμβάλει στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, χωρίς όμως να θεωρείται από μόνη της συνώνυμη με τη βιωσιμότητα. Η πραγματική της αξία εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται η διατήρηση της ιστορικής και πολιτισμικής αξίας, η δημιουργία νέων μορφών δημόσιας και κοινωνικής ζωής και η σχέση του μετασχηματισμένου χώρου με το ευρύτερο αστικό και φυσικό περιβάλλον. Παράλληλα, η σύγκριση ανέδειξε μια κρίσιμη διάσταση της επανάχρησης: ο μετασχηματισμός ενός βιομηχανικού χώρου δεν έχει μόνο θετικές επιπτώσεις.

Η αύξηση της ελκυστικότητας μιας περιοχής, η προσέλκυση νέων επενδύσεων και η δημιουργία νέων δραστηριοτήτων ενισχύσουν την αστική αναζωογόνηση, αλλά ταυτόχρονα μεταβάλουν το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ του τόπου. Επομένως, η κοινωνικά βιώσιμη επανάχρηση δεν κρίνεται μόνο από το αν ένας χώρος επανενεργοποιείται, αλλά και από το ποιοι μπορούν να τον χρησιμοποιήσουν, να τον οικειοποιηθούν και να συνεχίσουν να τον θεωρούν μέρος της πόλης τους. Με αυτή την έννοια, η επιτυχία ενός έργου δεν μπορεί να αξιολογηθεί αποκλειστικά από την αρχιτεκτονική ή οικονομική του αναβάθμιση.

Το Κεφάλαιο 4 οδήγησε τη συζήτηση ένα βήμα παραπέρα, από τη διαπίστωση της αξίας της επανάχρησης στη διατύπωση ενός πλαισίου αστικής συνέχειας. Το βιομηχανικό ερείπιο λειτουργεί ως σημείο συνάντησης διαφορετικών χρονικοτήτων: διατηρεί τα ίχνη μιας προηγούμενης πόλης, αλλά ταυτόχρονα εντάσσεται στις ανάγκες και τις προσδοκίες του παρόντος. Η συλλογική μνήμη λειτουργεί σε αυτή τη διαδικασία ως μηχανισμός επιλογής, καθώς καθορίζει ποια στοιχεία του παρελθόντος αναγνωρίζονται ως σημαντικά και μπορούν να μεταφερθούν σε ένα νέο πλαίσιο. Η μνήμη, ωστόσο, δεν αρκεί από μόνη της. Χρειάζεται να συναντήσει μια σύγχρονη κοινωνική και χωρική ανάγκη, ώστε το ερείπιο να αποκτήσει ξανά ενεργό ρόλο στην πόλη.

Από αυτή τη σχέση προκύπτει και ο κύκλος μετασχηματισμού του βιομηχανικού ερειπίου: λειτουργία, εγκατάλειψη, λανθάνουσα κατάσταση, αναγνώριση αξίας, επανερμηνεία, επανάχρηση και νέα αστική λειτουργία. Ο κύκλος αυτός δεν αποτελεί μια υποχρεωτική πορεία ούτε οδηγεί πάντοτε στην επιτυχή επανένταξη ενός χώρου. Λειτουργεί περισσότερο ως ένας τρόπος κατανόησης της δυνατότητας που έχει το ερείπιο να μετασχηματίζεται χωρίς να χάνει ολοκληρωτικά τη σχέση του με το παρελθόν. Η ουσιαστική επανένταξη προϋποθέτει, επομένως, διατήρηση της αναγνωσιμότητας της ιστορίας, προσαρμογή στις σύγχρονες ανάγκες, σύνδεση με τον δημόσιο χώρο και, όπου είναι δυνατό, δημιουργία σχέσεων με το φυσικό περιβάλλον.

Συνολικά, η έρευνα οδηγεί στην άποψη ότι το βιομηχανικό ερείπιο δεν χρειάζεται να επιλέξει ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Η επανάχρηση μπορεί να αποτελέσει έναν ενδιάμεσο τρόπο, μέσα από τον οποίο η πόλη διατηρεί στοιχεία της ιστορίας της και ταυτόχρονα δημιουργεί νέες δυνατότητες ζωής. Η αστική συνέχεια δεν προκύπτει λοιπόν από τη διατήρηση των χώρων αμετάβλητων, αλλά από την ικανότητα να μετασχηματίζονται χωρίς να χάνεται πλήρως το νόημα που τους συνδέει με τον τόπο. Το ερείπιο αποκτά έτσι μια ιδιαίτερη θέση μέσα στην πόλη: δεν είναι ούτε ένα κατάλοιπο που πρέπει απλώς να προστατευθεί ούτε ένα εμπόδιο

που πρέπει να απομακρυνθεί, αλλά ένα απόθεμα πάνω στο οποίο μπορεί να οικοδομηθεί το επόμενο στάδιο της αστικής ζωής. Από τη δική μας οπτική, ίσως αυτό είναι και το πιο σημαντικό συμπέρασμα της έρευνας. Η αξία ενός βιομηχανικού ερειπίου δεν βρίσκεται τελικά στο πόσο πιστά μπορούμε να το διατηρήσουμε όπως ήταν, αλλά στο αν μπορούμε να του επιτρέψουμε να συνεχίσει να αλλάζει χωρίς να πάψει να αφηγείται από πού προήλθε. Η πόλη δεν χρειάζεται να ξεχνά για να εξελίσσεται. Αντίθετα, μπορεί να χρησιμοποιεί όσα έχει ήδη ζήσει ως βάση για να δημιουργήσει κάτι νέο. Για εμάς, η επανάχρηση αποκτά ακριβώς εκεί τη μεγαλύτερη σημασία της: όταν δεν αντιμετωπίζει το παρελθόν ως εμπόδιο στην ανάπτυξη, αλλά ως ενεργό μέρος της ίδιας της διαδικασίας μέσα από την οποία η πόλη συνεχίζει να εξελίσσεται.

Το βιομηχανικό ερείπιο μπορεί να ιδωθεί όχι ως το τέλος μιας προηγούμενης αστικής περιόδου, αλλά ως ένα σημείο μετάβασης. Εκεί όπου η μνήμη συναντά την ανάγκη, η διατήρηση συναντά τον μετασχηματισμό και το παρελθόν αποκτά τη δυνατότητα να συμμετέχει στο μέλλον. Ίσως τελικά η πραγματική αστική συνέχεια να βρίσκεται ακριβώς σε αυτή την ικανότητα της πόλης να αλλάζει χωρίς να ξεχνά.

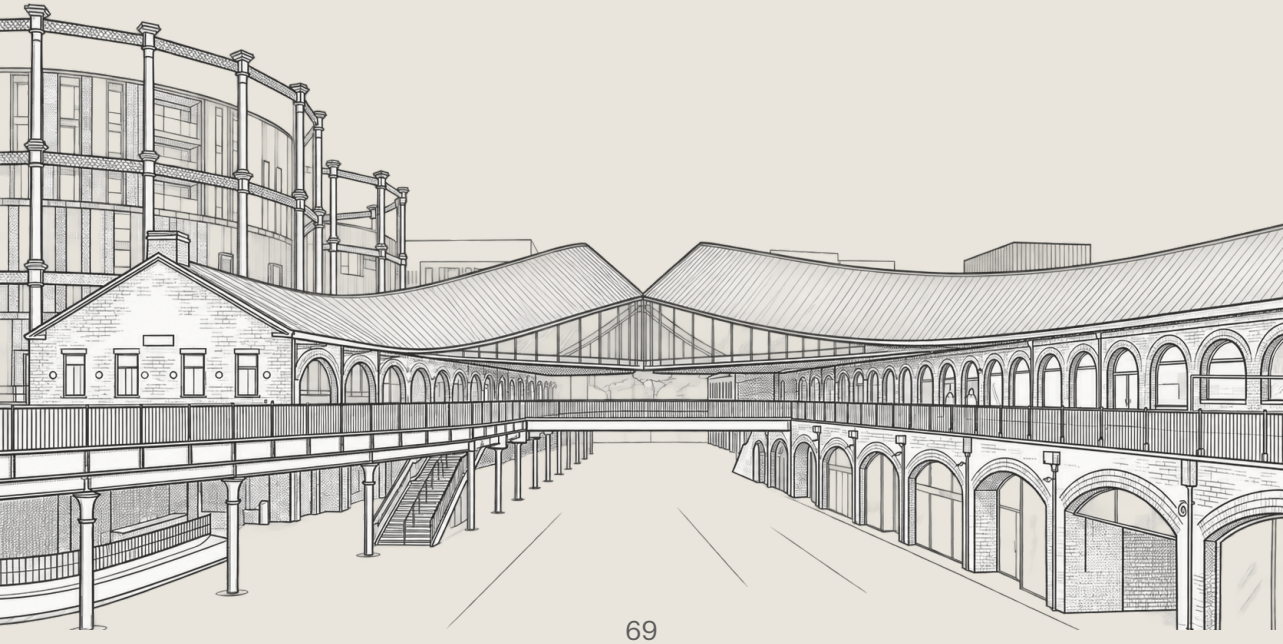

Βιβλία

Benjamin, W. (2002) *The Arcades Project*. Translated by H. Eiland and K. McLaughlin. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Castells, M. (2010) *The Rise of the Network Society*. 2nd edn. Chichester: Wiley-Blackwell.

Edensor, T. (2005) *Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality*. Oxford: Berg.

Halbwachs, M. (1992) *On Collective Memory*. Edited and translated by L.A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.

Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Translated by D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.

Plevoets, B. and Van Cleempoel, K. (2019) *Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline*. London: Routledge.

Stone, S. (2019) *UnDoing Buildings: Adaptive Reuse and Cultural Memory*. London: Routledge.

Wong, L. (2017) *Adaptive Reuse: Extending the Lives of Buildings*. Basel: Birkhäuser.

Zukin, S. (1995) *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.

Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους

Gravagnuolo, A., Monteleone, G. and Fusco Girard, L. (2025) ‘In Search of a Circular Model for Cultural Heritage Adaptive Reuse: Building Evidence-Base’, in Fusco Girard, L. and Gravagnuolo, A. (eds) *Adaptive Reuse of Cultural Heritage: Circular Business, Financial and Governance Models*. Cham: Springer, pp. 127–163.

Latz, P. (2001) ‘The Metamorphosis of an Industrial Site’, in Kirkwood, N. (ed.) *Manufactured Sites: Rethinking the Post-Industrial Landscape*. London: Spon Press, pp. 150–161.

Otero-Pailos, J. (2016) ‘Experimental Preservation: The Potential of Not-Me Creations’, in Otero-Pailos, J., Langdalen, E. and Arrhenius, T. (eds) *Experimental Preservation*. Zürich: Lars Müller Publishers, pp. 11–39.

Simmel, G. (1971) ‘The Metropolis and Mental Life’, in Levine, D.N. (ed.) *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 324–339. Originally published 1903.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά

Dean, C., Donnellan, C. and Pratt, A.C. (2010) 'Tate Modern: Pushing the Limits of Regeneration', *City, Culture and Society*, 1(2), pp. 79–87.

Eisinger, A. (2017) 'Deconstructing Tate Modern', *disP – The Planning Review*, 53(1), p. 57.

Foster, G. (2020) 'Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts', *Resources, Conservation and Recycling*, 152, 104507.

Langhorst, J. (2014) 'Re-presenting transgressive ecologies: Post-industrial sites as contested terrains', *Local Environment*, 19(10), pp. 1110–1133.

Olivieri, F., Sassenou, L.-N. and Olivieri, L. (2024) 'Potential of Nature-Based Solutions to Diminish Urban Heat Island Effects and Improve Outdoor Thermal Comfort in Summer: Case Study of Matadero Madrid', *Sustainability*, 16(7), 2778.

Sowińska-Heim, K. (2020) 'Adaptive reuse of architectural heritage and its role in the post-disaster reconstruction of urban identity', *Sustainability*, 12(19), 8054.

Συνέδρια και ερευνητικές δημοσιεύσεις

Hennebury, D.L.C. (2018) 'The "Tate Effect" on the South Bank: Urban Regeneration through the Bankside Urban Forest', *ARCC Conference Repository*.

Marini, S. (2024). *Adaptive reuse design insights & ruin dynamics*. Research Studies.

Θεσμικές εκδόσεις και κατευθυντήριες οδηγίες

ICOMOS and TICCIH (2011) *Joint ICOMOS–TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes (The Dublin Principles)*. Paris: ICOMOS.

OECD (2022) *The Culture Fix: Creative People, Places and Industries*. Paris: OECD Publishing.

Διαδικτυακές πηγές και επίσημη τεκμηρίωση έργων

City of New York (n.d.) *The High Line*. New York: NYC Economic Development Corporation. Available at: https://edc.nyc/project/high-line

Herzog & de Meuron (n.d.) *Tate Modern*. Basel: Herzog & de Meuron. Available at: https://www.herzogdemeuron.com/projects/126-tate-modern/

HUB-IN (2025) 'Matadero: A Former Slaughterhouse Gives New Life to an Industrial Neighbourhood'. *HUB-IN Atlas*. Available at: https://hubin-project.eu/ .

Landschaftspark Duisburg-Nord (n.d.) *Introduction: Background Knowledge*. Duisburg: Landschaftspark Duisburg-Nord. Available at: https://www.landschaftspark.de/ .

Matadero Madrid (n.d.) *Historia*. Madrid: Matadero Madrid. Available at: https://www.mataderomadrid.org/

Tate (n.d.) *Tate Modern: History and Redevelopment Information*. London: Tate. Available at: https://www.tate.org.uk/visit/tate-modern

The Twentieth Century Society (n.d.) *Bankside Power Station*. London: The Twentieth Century Society. Available at: https://c20society.org.uk/

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Blavatnik Building, Tate Modern, London, photo by Alex Upton, https://www.alexuptonphotography.com/tate-modern-switch-house/11

Εικόνα 2: Coal Drops Yard, Madrid, photo by Lloyd Preston, https://www.dutypoint.com/case-studies/coal-drops-yard-at-kings-cross/

Εικόνα 3: Bankside Power Station, London, photo by Photo © Tate, https://www.tate-images.com/m00222-Aerial-view-of-front-and-right-side-of-Bankside-B.html

Εικόνα 4: Matadero, sanitary section and water tower, Madrid, photo by Hauser y Menet, https://www.memoriademadrid.es/view/396715

Εικόνα 5: Meiderich Ironworks (Landschaftpark), Duisburg, photo source Thomas Panagopoulos, https://www.academia.edu/figures/1376485/figure-1-duisburg-nord-park-represents-only-small-portion-of

Εικόνα 6: Tate Modern, London, photo by Shutterstock, https://www.timeout.com/london/news/the-tate-modern-and-tate-britain-reopen-in-london-today-072720

Εικόνα 7: Nave 16, Matadero, Madrid, photo by Antonio Luna, https://naotamura.com/news/matadero-madrid/

Εικόνα 8: Landschaftpark, Duisburg, photo by Michael Latz, https://mooool.com/en/metamorphosis-of-the-thyssen-meiderich-iron-works-into-a-landscape-park-by-latzpartner.html

Εικόνα 9: Coal Drops Yard, London, photo by Hufton + Crow, https://www.archdaily.com/904676/coal-drops-yard-heatherwick-studio

Copyright

Ιωάννα-Μαρία Λυκίσσα
Παρασκευή Χαρτσιά

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ